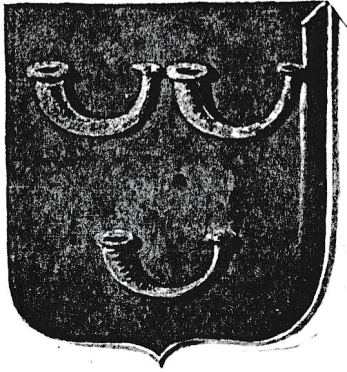

BEWAARPLAATS <i>RAAM</i>	ARCHIEF/COLLECTIE <i>Prov. Museum</i>	INV./CAT.NR. <i>4307</i>	FOTONEGATIEF PLAATS EN NR.	AFGIETSEL PLAATS <i>Engendom</i> <i>Stichting</i> BRABANTS HEEM	NR.	
DATUM: <i>Kopie 1838</i>		ZEGEL VAN <i>Woensel</i>				
		FUNCTIE				
		RANDSCHRIFT				
		ZEGELCLAUSULE				
		VOORSTELLING				
MATERIAAL	KLEUR	VORM	MAAT	STAAT	BEVESTIGING	CONTRAZEGEL

Type 1

In de zegelkast van het Centraal Bureau van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch berust een los exemplaar van een schependomszegel van Woensel in groene was met een doorsnede van 3½ cm. Dit zegel is zwaar beschadigd. De oorkonde uit dat archief waarvan het zegel is afgevallen, is nog niet bekend. Van het randschrift is nog slechts leesbaar: *S*DIT (-- -)E(- ----)L*TOT*(--)NSSEL. Binnen de legenda zien wij een versierd rondeel, waarop een wapenschild is geplaatst met drie horens (2,1), ongesmukt, met de mondstukken heraldisch links.

Het typerende van dit zegel is, dat achter het schild en het rondeel een sleutel zichtbaar is, de handgreep aan de benedenzijde van het zegel binnen het randschrift en beschadigd. Deze sleutel geeft aan, dat de bank van Woensel ressorteerde onder de parochie van de H. Petrus.

Daar het tweede zegelstempel van de schepenbank van Woensel werd gesneden in 1589, moet dit zegel tot (kort voor) dat jaar in gebruik zijn geweest.

Type 2

Dit type, waarvoor de stempel in 1589 is gesneden, is op vele archiefstukken terug te vinden, meestal als opgedrukt zegel onder een papieren ruit. De oudste afdruk is bekend uit 1591. Het zegel wordt nog gebruikt in 1815. Het zegel heeft een doorsnede van 3½ cm. en het randschrift luidt: * S DIT IS DEN.GEMEINE.SEGEL.IN.WOENSEL. 1.5.89.

Binnen eenzelfde rondeel als in het zegel van type 1 treffen wij het wapen van de heren van Cranendonk aan (drie gesmukte horens (2,1) met de mondstukken heraldisch links), ook al waren deze al sinds 1343 uitgestorven.

Dit zegel, dat dus in de jaren 1589-1815 in gebruik is geweest, wordt niet alleen aangetroffen onder de vele akten van de schepenen van de bank van Woensel, maar ook worden de akten van de schepenbank van Gestel, Strijp en Stratum met dit zegel bekrachtigd. Hiervan zijn talloze voorbeelden te vinden op de zg. borgbrieven van die drie dorpen. Dit feit duidt erop, dat laatstgenoemde bank zeker tot 1795 géén eigen zegel heeft gehad. Dit geldt voor de 18e eeuw maar ook voor de 17e eeuw. Het gebruik van het Woenselse zegel in de bank van Gestel kan worden verklaard door het feit, dat prins Maurits als heer van Cranendonk en o.a. Gestel, Strijp en Stratum vóór 1625 de secretarieën van Eindhoven-Woensel en van Gestel-Strijp-Stratum heeft verenigd (Renders III,35-38).

Gemeentewapen

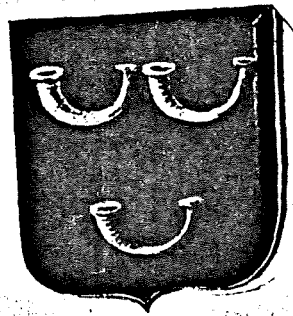
Naar aanleiding van de advertentie van de Hoge Raad van Adel van 12 januari 1815 en de bekendmaking van de gouverneur van Brabant van 14 januari 1815 reageert de burgemeester van Woensel op 8 maart 1815 dat hij zich alle moeite heeft getroost de oorsprong van het wapen van Woensel te achterhalen, doch tevergeefs. Het spijt hem dan ook dat hij slechts een afdruk van het "sederd onheugelijke tijden gebruikelijk" wapen (lees: zegel) van Woensel kan zenden en verzoekt confirmatie daarvan (AAW 866 n° 64).

Op 16 juli 1817 bevestigt de Hoge Raad van Adel de gemeente Woensel in het bezit van het volgende wapen: zijnde van lazuur beladen met drie horens van goud staande twee en een (HRvA; PG 1689). Hier werden dus de rijkskleuren toegepast op het wapen van de heren van Cranendonk, terwijl de omschrijving had moeten zijn: zijnde van ~~rood~~ ^{zilver} beladen met drie horens van ~~zilver~~ ^{zilver} staande twee en een (NL 1970, k.155). Het gemeentewapen van 1817 is gevoerd tot de opheffing van de gemeente Woensel in 1920.

Tenslotte zij nog opgemerkt, dat de familie Van Woensel als wapen voert: in goud een zilveren dwarsbalk, geruit van rood (Hs. Brock).

Afbeelding van het Wapen der Gemeente van Woensel

Zijn de een Saxen beladen met drie

Horren van Goud Handt twee en Een

76
19/9
BIJDRAGEN

TOT DE GESCHIEDENIS

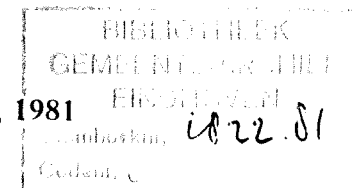
VAN WOENSEL

III

W.H.A. Renders (Red.)

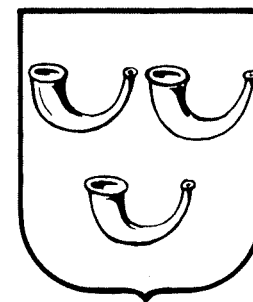
**F.J. VAN ETTRO
J.TH.M. MELSSSEN
F.W. BLOK
P.TH. DE LANGE**

Uitgave: Gunsela Eindhoven, 1981

DE GESCHIEDENIS VAN DE HOORNS VAN WOENSEL, EINDHOVEN EN HORN.

Terwijl de wapendiploma's, die de Hoge Raad van Adel op 17 juli 1817 aan de gemeenten Eindhoven en Stratum, respectievelijk op 14 oktober 1818 aan Strijp en Gestel uitreikte, zorgvuldig in het Eindhovens gemeentearchief worden bewaard, ontbreken die diploma's van Woensel en Tongelre. Niettemin staat vast, dat het gemeentewapen van Woensel op 17 juli 1817 als volgt beschreven werd: een schild van lazuur, beladen met drie hoorns van goud. Op de wapendiploma's van de Hoge Raad van Adel worden de kleuren nog met de traditionele benamingen aangeduid: azuur (blauw) keel (rood) sinopel (groen) en sabel (zwart). De drie hoorns komen we, met kleine variaties wat de vorm en de versiering betreft, in talrijke gemeentewapens tegen en zelfs in het wapen van de Nederlandse provincie Limburg en de Belgische provincie Luik. Bij onderzoek blijkt praktisch in alle gevallen, dat de wapens met drie ongesnoerde hoorns - ook die welke we tegenkomen in wapens van gemeenten in Noord-Frankrijk - zijn afgeleid van het oeroude wapenschild van de heren van Horne en hun zijlinies. (Lit. 10, 1970 nr. 6).

1.

Het wapenschild van de voormalige gemeente Woensel: In blauw drie hoorns van goud.

Als we de oude zegels van de Hornes bekijken, kunnen we ons niet onttrekken aan de indruk, dat de afgebeelde hoorns van huis uit runderhoorns zijn geweest, alleen geschikt voor het geven van signalen, geen muziekinstrumenten dus. De versterking van de hoorns door middel van metalen beslag zou bij metalen hoorns overbodig zijn geweest. Als de hoorns van dit model voorzien zijn van een band of snoer, noemt men die jachthoorns in het Frans: "cors-de-chasse", soms ook "trompes". Zonder snoer heten zij in het Frans "huchets", afgeleid van het werkwoord "hucher" = roepen, van jagers. Dr J.P.W.A. Smit,

oud-rijksarchivaris en bekend heraldicus, zag enerzijds in de "huchet" een middel om tijdens de jacht de honden terug te roepen, (Lit. 13, pag. 138 noot 3), anderzijds toch ook een banhoorn voor het aankondigen van bepaalde rechtshandelingen. Dr. Smit vermeldt in dit verband een bronzen banhoorn, wellicht uit de dertiende eeuw, die in Weert bewaard wordt. Deze bronzen hoorn heeft echter niet alleen twee ogen om er het draagsnoer aan te bevestigen, maar bovendien een heel andere vorm dan die we kennen van de Hornse hoorns, zodat het veel te ver gaat deze hoorn uit Weert in verband te brengen met de wapenfiguur van de Hornes, ook al waren die dan tevens heer van Weert

Onlangs vestigde Mevrouw Elisabeth Leemans-Prins de aandacht op een tussenvorm van de hoorn, afgebeeld in het zegel van Willem van Outhoorn, ridder in het gevolg van graaf Floris V van Holland (1256-1296), toen graaf Floris begin 1296 de koning van Frankrijk in Parijs bezocht. Outhoorn voerde toen: in rood drie zilveren "huchets" elk met twee ogen voor een (niet afgebeeld) snoer. (Lit. 9, pag. 23 en afb. 5). Goud op blauw hebben de Hornes zelf nimmer gevoerd. Die kleuren heeft Woensel en hebben honderden andere gemeenten in Nederland en België "te danken" aan een al te haastig en met te weinig overleg genomen besluit van Koning Willem I. Wat was er aan de hand?

Na de val van Napoleon zijn de grenzen van de Europese landen tijdens het bekende Congres te Wenen grondig gewijzigd. De samenvoeging van de zeventien Nederlandse gewesten (d.w.z. van de gebieden van de voormalige Republiek der Verenigde Nederlanden plus die van de voormalige Oostenrijkse Nederlanden) met het voormalige onafhankelijke prinsbisdom Luik tot het nieuwe koninkrijk der Nederlanden, is pas in het jaar 1815 afgerond. Het typeert Willem I, dat hij reeds in 1814 een oproep tot de gemeenten deed uitgaan, waarin deze werden uitgenodigd haar bestaande wapens te laten registreren en bevestigen of, als men nog niet over een wapen beschikte, bij de Raad van Wapenkunde een wapen aan te vragen, dit volgens een bij te voegen ontwerp en met een gemotiveerd request.

Vele bestuurders van pas opgerichte gemeenten wisten niet goed raad met de oproep van Willem I. Inplaats van een gekleurde wapentekening zonden talrijke gemeenten een zegelafdruk in, soms van de voormalige heerlijkheid, die onlangs tot gemeente was omgevormd, soms het zegel van de parochie of zelfs het zegel van een klooster, dat in de gemeente in het verleden heerlijke rechten had uitgeoefend. Talrijke zegelafdrukken vertoonden helemaal geen geschikte wapenfiguren. Op honderden zegels was de plaatselijke patroonheilige afgebeeld.

We kunnen er begrip voor opbrengen dat de Hoge Raad van Adel geen kans zag, met de beperkte staf waarover men kon beschikken, van die honderden ongekleurde afbeeldingen een gedegen studie te maken! Een aanzienlijk aantal zegelafdrukken was allesbehalve duidelijk. Vele zegelfiguren waren heraldisch ten enen male ongeschikt. Tot overmaat van ramp heeft hier en daar de mening postgevat, dat alles wat op het zegel te zien was, ook in het wapenschild moest worden overgenomen, waardoor nogal eens overladen, soms zelfs onzinnige wapenafbeeldingen zijn ontstaan. Jammer genoeg is men in Den Haag niet op de gedachte gekomen, de gemeentebesturen achteraf nog nadere uitleg te sturen, een gedrukte handleiding of een vragenlijst bijvoorbeeld.

En de koning had haast!

Toen viel het noodlottige besluit, waaronder de heraldiek van de Nederlandse en Belgische gemeenten vandaag de dag nog gebukt gaat, dat in het geval van ontbreken van aanwijzingen over de gewenste kleuren voor een gemeentewapen, in navolging van het kersverse Rijkswapen (24 augustus 1815) het veld van zo'n gemeentewapen blauw zou zijn en de figuren daarin van goud.

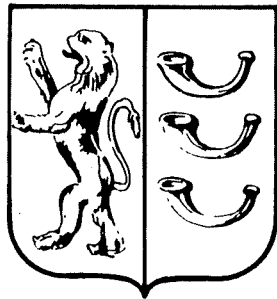
Tot overmaat van ramp werden honderden beelden van heiligen gedegradeerd tot wapenfiguur, zie in onze omgeving de wapens van de voormalige gemeenten Gestel en Stratum en van de huidige gemeenten Valkenswaard, Vessem, Mierlo, Riethoven en vele anderen.

Het wapen van Woensel is voor de overstroming van blauw en goud niet gespaard gebleven, maar kreeg althans de bevestiging voor de vanouds vertrouwde drie hoorns . . .

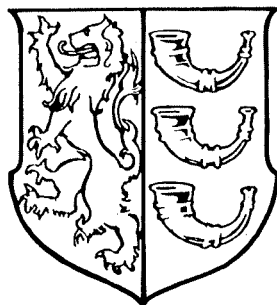
De Woenselse hoorns, die we in deze vorm ook al aantreffen op het Woenselse zegel van 1589, hebben van de tekenaar in 1817 het model gekregen van geheel metalen hoorns. Geen wonder zult U denken, de hoorns waren immers van goud. Ook in het vorige wapen van Eindhoven, bevestigd op 16 juli 1817 (Lit. 1, pag. 8) eveneens in de ongelukkig gekozen kleuren goud en blauw, zien we vergelijkbare hoorns van goud. Trouwens ook de hoorns van zilver, die het wapen van Eindhoven sinds 17 oktober 1923 vertoont, (Lit. 1 pag. 10) zijn op het diploma van de Hoge Raad van Adel afgebeeld met mondstuk en monding van fraai bewerkte vorm. Deze versieringen vormen hier één geheel met de romp van de hoorns. De heraldicus, die het Eindhovense wapen van 1923 heeft getekend, heeft niet slaafs oudere afbeeldingen nagevolgd, doch hij heeft de leeuw en de drie (ongesnoerde jacht-) hoorns, terecht, met enige vrijheid afgebeeld en met uitstekend resultaat.

2. Schets van het zegel van Eindhoven uit 1355. Leeuw en omgewende langgerekte hoorns zonder schild, vrijstaand in het zegel.

3. Het wapen van Eindhoven volgens het diploma van de Hoge Raad van Adel van 16 juli 1817: gedeeld I in blauw een leeuw van goud, II in blauw drie hoorns van goud, paalsgewijs geplaatst.

4. Het wapen van Eindhoven volgens het diploma van 17 oktober 1923. Men lette op de prachtige versiering van de hoorns van zilver. De gouden kroon met vijf fleurons (bladeren), waarmede dit schild officieel gedekt moet zijn, is niet afgebeeld voor een betere vergelijkbaarheid met de andere wapenschilden.

Er kan trouwens niet genoeg gewezen worden op de vrijheid, die de wapentekenaars in de loop van de eeuwen altijd gegund is geweest om hun eigen tekenstijl te voeren en hun eigen manier om bepaalde wapenfiguren te versieren.

Sinds er in Nederland, in België en ook elders officieel vastgestelde wapenbeschrijvingen worden gepubliceerd, is elke tekening aanvaardbaar, die aan deze wapenbeschrijving voldoet, al mogen de liefhebbers van de heraldiek verwachten dat de tekeningen beantwoorden aan de traditie van de heraldiek.

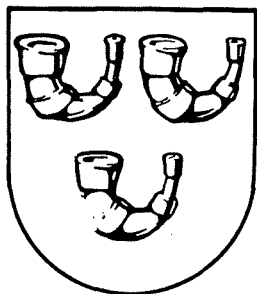
Zegelafdrukken, die versierd zijn met een wapenschild met drie hoorns, zijn van de Hornes en hun zijlinies bekend sinds de dertiende eeuw. Meestal zijn de hoorns geplaatst in de stand, die we ook kennen van het wapen van de voormalige gemeente Woensel, d.w.z. met het mondstuk heraldisch links. In de wapenkunde zijn de begrippen links en rechts tegengesteld aan hetgeen we daaronder in het dagelijkse leven verstaan. De ridder, die met beide handen zijn schild de toeschouwer toekeerde, hield met zijn rechterhand de rechterkant van het schild vast en met linkerhand de linkerkant van het wapenschild.

De ridder te paard droeg zijn schild aan de linkerarm, zodat het dier, dat als wapenfiguur was gekozen, in de rijrichting "keek". De heraut, wiens tabberd of wapenrok aan de voorkant met het blazoen van zijn vorst was versierd, droeg rechts de rechterhelft van dat blazoen en links de linkerzijde.

Maar de omgewende stand van de hoorns is zeker niet zeldzaam. Dit is anders bij dieren. Als die als wapenfiguur op een ridderschild werden geschilderd, werden zij altijd naar heraldisch rechts gewend. Daarentegen werden levenloze voorwerpen als wapenfiguur, zoals hoorns, kromstaven, sleutels, schenkkannen, e.d. in de eerste eeuwen van de heraldiek zonder commentaar en zonder merkbaar systeem in beide standen afgebeeld. Vanzelfsprekend is er een neiging om een bepaalde stand van de wapenfiguur op zegels, van vader op zoon, na te volgen; maar ook zien we, zonder aanwijsbare reden, soms incens een andere stand.

Op de zegelafdrukken, die de Hornes ons successievelijk hebben nagelaten, zien we enerzijds de vorm van de hoorns een zekere mate van verfraaiing ondergaan, anderzijds, zonder bekende redenen, soms een zegelgraveur terugkeren tot de eenvoudigste vorm van de hoorns.

Voor onze studie mogen we niet voorbijzien aan de imponerende zegelverzameling van J.Th. de Raadt (Lit. 4, deel II pag. 108-112 en deel IV pag. 482-483).

5.

Het gemeente-wapen van Horn volgens Van der Laars: in goud drie hoorns van rood met zilveren beslag. (De heraldicus is niet verplicht oudere wapenafbeeldingen slaafs na te tekenen).

Bij De Raadt zijn wapens met drie hoorns, die het mondstuk heraldisch links hebben, ver in de meerderheid, maar in de gevallen, dat het mondstuk zich rechts bevindt, volstaat De Raadt met dit te vermelden. Nergens vonden wij een poging hieraan een afwijkende betekenis toe te kennen.

Evenmin vonden we bij Douet d'Arq (Lit. 5) of in het Corpus Sigillorum Neerlandicorum (Lit. 6, nrs. 119 en 121) aanwijzingen, dat men aan de omgewende stand van de hoorns of "huchets" een andere betekenis toeschreef dan aan de meer courante stand met het mondstuk heraldisch links.

We mogen trouwens gerust aannemen, dat tijdens krijgstochten en tournooien, waarbij het van groot belang was, dat de deelnemers vlot te herkennen waren aan de gekleurde versiering van hun ridderschild, het alleen maar omwenden van de wapenfiguren niet als een toereikend verschil zal zijn beschouwd . . .

Nu behoeven we voor het vraagstuk van al of niet omgewende hoorns ons gelukkig niet te beperken tot de Hornes en hun familie. Bekijken we de zegels van de prinsen van Oranje (Lit. 10, mei 1933 pag. 164 e.v.), dan zien we, dat Reinier van Nassau, die in 1530 zijn oom Philibert van Châlon als prins van Oranje was opgevolgd en zich toen René de Châlon was gaan noemen, een nieuw en uitgebreid wapen in zijn stempel liet graveren (Lit. 10, 1933 fig. 13 naast blz. 164).

Dit prachtige zegel vertoont de gesnoerde jachthoorn van Oranje viermaal in omgewende stand. Ook op het eerste afgebeelde zegel van René's opvolger, prins Willem I (1544-1584) zijn de jachthoorns van Oranje omgewend.

Op latere zegels van Willem I "de Zwijger" hebben de jachthoorns het mondstuk gewoon heraldisch links (Lit. 10, 1933 de afb. naast blz. 164).

12

Meerdere moderne schrijvers is het bij de bestudering van de voor ons uit de middeleeuwen bewaard gebleven zegels van de Hornes, van de Cranendonks en van andere zijlinies opgevallen, dat zowel de stand van de hoorns als hun versiering en/of versterking met banden of ringen nogal aan variaties onderhevig is geweest. Tevergeefs heeft men geprobeerd voor die variaties aanvaardbare resp. bewijsbare verklaringen te bedenken. (Lit. 3)

De door de herauten nagelaten armorialen of wapenboeken geven evenmin uitsluitel. De onbekende auteur van het armoriaal "Wijnbergen", (einde dertiende eeuw, genoemd naar de huidige bezitter), beeldde het wapen van heer Willem IV van Horne tweemaal af, beide keren met in goud drie rode hoorns, die zoals alle hoorns in dit wapenboek, omgewend zijn, maar die in dit geval bovendien en per vergissing voorzien zijn van een groen snoer.

De bewerker van de Franstalige gedrukte uitgave van "Wijnbergen" noemt de hoorns van nr. 672 "huchets" (in feite zijn de "huchets" ongesnoerde jachthoorns) en die van nr. 1204 "cornets", die elders "cors de chasse" genoemd worden. De hoorns van nr. 1204 zijn zonder beslag, die van nr. 672 zijn beslagen van zwart, hetgeen alleen maar op een misverstand kan berusten. Zwart beslag komen we nergens anders tegen! "Wijnbergen" is een bijzonder waardevolle bron voor heraldische gegevens, maar voor de hoorns van Horne lijkt de auteur zich te hebben gebaseerd op onnauwkeurige gegevens.

Het armoriaal "Bigot" (ca. 1254) vermeldt voor de heer van Horne in zilver (m.z. goud) drie rode nog onversierde hoorns, die de bewerker "huchets" noemt.

Het beroemdste en het veelvuldigst geraadpleegde wapenboek is het armoriaal van de heraut Gelre, die er aan gewerkt heeft tussen 1370 en 1395. Het is een van de kostbaarste bezittingen van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Ms. 15652-56. De afbeeldingen nrs. 812, 818, 1015, 1341 en 1727 laten alle vijf een schild zien van goud, beladen met drie ongesnoerde hoorns (huchets) van rood, beslagen van zilver. Het zilverbeslag heeft Gelre beperkt tot twee paar betrekkelijke smalle ringen of banden, op enige afstand van mondstuk en monding.

We hebben er ook het wapenboek "Kuinre" op nagezien.

In het jaar 1889 verzorgde de heraldicus J.M. Lion er een gedrukte uitgave van, in een kleine oplage en met voor zijn doen nogal primitieve tekeningen. In deze uitgave zijn de wapenschilden verzameld van de 333 ridders die in het jaar 1396 deelnamen aan de krijgstocht naar Kuinre in Friesland. In deze verzameling vinden we slechts twee wapenschilden met hoorns afgebeeld:

13

a) Perweys I nr. 12): in goud drie rode hoorns, gemond en geopend ook van rood, vergezeld van een zwarte barensteel met drie hangers. hangers.

b) Goor (XIV nr. 24): in zilver drie rode hoorns, gemond en geopend van rood, beslagen met drie gouden banden.

De hoorns hebben de gewone stand, d.w.z. met de mondstukken heraldisch links. De zwarte barensteel van Perweys en de afwijkende kleuren rood op zilver van Goor waren in 1396 uiteraard veel doelmatiger afwijkingen van het oorspronkelijke Hornse ridderschild, dan die alleen maar het omwenden van de hoorns zou hebben opgeleverd. Zulke veranderingen heten in de heraldiek "breuken".

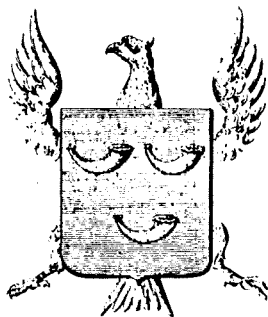
Bijzonder waardevolle gegevens over heraldische vraagstukken kunnen we vinden op de wapenkaarten, die tijdens de regering van de Aarts-hertogen Albertus en Isabella in de Zuidelijke Nederlanden zijn uitgegeven (Lit. 18 pag. 151). De belangrijkste daarvan is de wapenkaart van Brabant uit het jaar 1600, verzorgd door J.B. Zangrius. Deze wapenkaart is het oudste gedrukte stuk, waarop de kleuren van de wapens zijn aangegeven met arceringen en puntjes. (Lit. 10, 1964 k. 211 e.v.). Er komen ook enige wapens op voor met de hoorns van Horne, Cranendonck, Bruhese en Perweys. Al deze hoorns (en ook die van Oranje) hebben de gewone stand, dus met de mondstukken heraldisch links. Alle hoorns vertonen lijnen, die op metalen beslag duiden. Op de wapenkaart van Brabant, die enkele jaren later werd verzorgd door Henry Lutgers, hebben bedoelde hoorns in meerderheid eveneens de gewone stand. Maar op het wapen van Bruhese zijn de hoorns omgewend. Alle hoorns zijn afgebeeld met lijntjes, die duiden op beslag in afwijkende kleuren. De derde wapenkaart, die voor studie van belang is, is die van het graafschap Vlaanderen, door M. Lemmens in 1628 opgedragen aan de Oostenrijkse aartshertogen, soevereine vorsten van dit land. Op deze wapenkaart hebben de hoorns van Houtkerke en Harlies de gewone stand. Er zijn ook enkele wapens afgebeeld met gesnoerde hoorns; de gewone stand en de omgewende stand komen allebei voor. Het gaat hier overigens om geslachten, waarvan geen verwantschap met de Hornes bekend is. Wij halen deze voorbeelden aan van het door elkaar voorkomen van de diverse hoorns in beide standen, op onder ambtelijk toezicht uitgegeven wapenkaarten, om nog eens te benadrukken, dat ook omstreeks 1598-1633 de deskundigen ten tijde van de aartshertogen de omgewende stand van de diverse hoorns rustig tussen de gewone stand hebben afgebeeld, zonder daaraan een bijzondere betekenis toe te kennen.

In dezelfde periode schreef Butkens zijn beroemde "Trophées de la Duché de Brabant" (1637). Dit boek is royaal voorzien van afbeeldingen van wapens en banieren van de Brabantse adel. Een waarschuwing over de arceringen is hier op zijn plaats. Butkens' arceringen zijn niet uniform, wapens met gelijke kleur zien we in zijn boek met afwijkende arceringen. Feitelijk duiden zijn arceringen onverschillig welke kleur aan, die zodoende donkerder is (gearceerd is), dan één van de metalen zilver of goud. Veel misverstanden zijn ontstaan doordat men de arceringen van Butkens trachtte te "vertalen" in kleuren met het syteem van Zangrius.

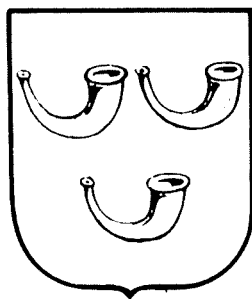
Maar voor de hoorns van de Hornes kunnen we toch wel bij Butkens terecht: die hoorns hebben allemaal de gewone stand (Lit. 19, pag. 248 t/m 553, vrij talrijk). Dit geldt evenzo voor de hoorns van Cranendonck (Lit. 19, pag. 249, 378 en 456). Overigens moeten we wel vaststellen, dat afbeeldingen van de diverse hoorns in de gewone stand, dus die met het mondstuk heraldisch links, waaraan reeds Butkens en Zangrius de voorkeur hebben gegeven, vandaag de dag de grote meerderheid vormen. Ook de zegels van Eindhoven en Budel tonen aan, dat aan de stand van de hoorns destijds weinig of geen belang werd gehecht, respectievelijk, dat zonder aanwijsbare reden op een later zegelstempel de hoorns de tegengestelde stand hebben gekregen. Tevens stellen we vast, dat de ene keer de hoorns wel versierd of beslagen zijn en de andere keer weer niet. Op het oudst bekende zegel van de stad Eindhoven (ca. 1355) zien we een wel erg primitief afgebeelde combinatie van een klimmende leeuw naast drie omgewende platte hoorns, vrij in het zegelveld, d.w.z. de figuren zijn niet op een schild geplaatst. De hoorns hebben hier een opvallend slank model, dat we later zó niet meer tegenkomen en dat nogal afwijkt van de hoorns op de zegels van de Hornes. Op twee verschillende Eindhovense zegels uit de zestiende resp. uit de zeventiende eeuw zijn de drie hoorns sterker gebogen en nog steeds omgewend, terwijl er tevens een eerste aanzet tot beslag of versiering op te zien is. (Lit. 12, pag 4 en 6). Zie afbeeldingen op blz. 10.

Tegen het einde van de zeventiende eeuw zien we dan een nieuw zegel verschijnen waarop het wapenschild van de stad Eindhoven reeds veel gelijkenis met het tegenwoordige wapenschild vertoont; de hoorns zijn hier en op alle volgende afbeeldingen van het Eindhovense wapenschild afgebeeld met de mondstukken heraldisch links. Nergens is voor deze wijziging een afdoende uitleg te vinden. Het kan best een kwestie van smaak zijn geweest, doch ook een vrijmoedigheid van de stempelgraveur, of zelfs een simpele vergissing waaraan het stadsbestuur geen belang heeft gehecht. De heer J.Th.M. Melssen meldde soortgelijke ervaringen

met het wapen van Budel. In "De Brabantse Leeuw 1977" beeldt hij op blz. 190, behalve het huidige gemeentewapen, drie zegels van de schepenbank van Budel af. Op een zegelafdruk uit de periode 1346-1401 hebben de hoorns de mondstukken heraldisch links, (Lit. 11 1977 pag. 109, afb. 1). De twee volgende afbeeldingen, resp. uit de periode 1596-1629 en die van 1693-1716 tonen de hoorns zonder versiering en hebben zij de mondstukken heraldisch rechts. In navolging van deze twee laatste zegels voert de gemeente Budel sinds 16 juli 1817: Van lazuur (blauw), beladen met drie omgewende hoorns van goud; het schild rustende tegen een adelaar van goud. Hier zijn dus gemakshalve door de Hoge Raad van Adel de Rijkskleuren toegekend. Hopelijk laat het gemeentebestuur deze fout nog eens herstellen.

6. *Het wapen van Budel volgens het diploma van de Hoge Raad van Adel: in blauw drie omgewende hoorns van goud; het schild rustende tegen een adelaar van goud (= schildhouder).*

7. *Zo is het wapenschild van de gemeente Budel afgebeeld in de registers van de Hoge Raad van Adel: in blauw drie omgewende hoorns van goud (de schildhoudende adelaar is hier niet afgebeeld).*

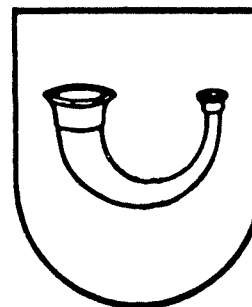
De hoorns van Budel hebben op het diploma van de Hoge Raad van Adel van 16 juli 1817 een opvallend platte vorm. Wij hebben deze platte hoorns vergeleken met de afbeelding van het wapen van Budel in het wapenregister, dat door de Hoge Raad van Adel te 's-Gravenhage wordt bijgehouden. De hoorns van Budel hebben daar precies dezelfde gebogen vorm als die van Woensel; wel zijn zij omgewend. Op de wapendiploma's, die de Hoge Raad van Adel in het jaar 1896 aan de gemeenten Horn en Neer uitreikte, worden de "huchets" van Horne zonder aanwijsbare redenen voor het eerst "posthoorns" genoemd, een benaming die ook in latere jaren de voorkeur van de Hoge Raad van Adel blijkt te genieten en die we tot onze spijt ook op het wapendiploma van Eindhoven (17 oktober 1923) tegenkomen.

Wie als eerste de "huchets" posthoorns is gaan noemen, lijkt moeilijk te achterhalen. Het oudste document, waarin ik die benaming tegen ben gekomen is een brief, gedateerd 16 juli 1865, van de burgemeester der gemeente Woensel en Eckart, de heer Boerenkamp, gericht aan de Heeren Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Brabant. In deze brief wordt melding gemaakt van het bestaan van een oud zegel, waarvan het opschrift luidt:

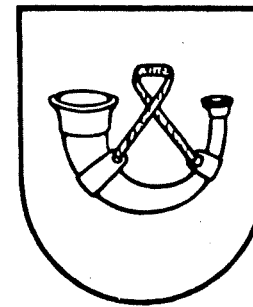
"dit is den gemeine Segel in Woensel 1589", met de drie posthoorns in het midden, volgens onderstaande afdruk en welk wapen deze gemeente den 16 juli 1817 door de Hoge Raad van Adel is bevestigd. (enz.) Deze brief berust thans in het archief van de Hoge Raad van Adel te 's-Gravenhage.

Dus reeds uit 1865 dateert de vergissing, dat men de "huchets" niet meer terugkent als (ongesnoerde jacht-) hoorns, doch dat men - en dat notabene in Woensel - er posthoorns in meende te zien.

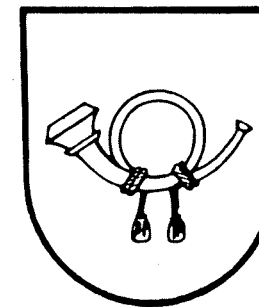
Hierboven werden de wapenfiguren van Horne, in navolging van het wapendiploma, dat op 17 juli 1817 aan de gemeente Woensel werd uitgereikt, kortweg hoorns genoemd. J.B. Rietstap beeldde op plaat

hoorn
(frans: huchet)

jachthoorn
(cor-de-chasse)

gesnoerde
posthoorn

VI van zijn "Armorial Général" (1884) een drietal hoorns af:

afb. 7: Huchet, de ongesnoerde hoorn (b.v. Horne)

afb. 8: Cor-de chasse, dezelfde hoorn, echter met snoer (b.v. Orange)

afb. 9: Grêlier, de metalen hoorn met één winding, (deze vorm ziet men in Duitsland als posthoorn).

Jhr. Graafland gebruikte in zijn tweetalige Heraldische Encyclopedie (1932) dezelfde benamingen.

afb. 327 a: Huchet (= Cor-de-chasse sans lien) = jachthoorn zonder snoer.

afb. 157: Cor-de-chasse = jachthoorn (altijd afgebeeld met snoer).

afb. blz. 28: Grêlier (met winding) walddoorn (elders posthoorn).

Bij de wapenfiguren, die we dus in 1884 bij Rietstap (Lit. 7) en in 1932 bij Jhr. Graafland (Lit. 8) tegenkomen, is geen posthoorn te vinden. Wel kent men de posthoorns in Duitsland, Denemarken en Zweden, o.a. op de postvlaggen en op de brievenbussen. De posthoorn heeft ginds altijd een winding en is dus kennelijk bedoeld te worden vervaardigd van metaal. Indien er een snoer aan is toegevoegd, dient dat in de blazoenering te worden genoemd.

Overigens hadden de heren van Horne reeds vele eeuwen hun rol gespeeld in de geschiedenis van de Lage Landen, toen door Maximiliaan van Oostenrijk omstreeks 1500 de eerste maatregelen werden getroffen om de beschikking te krijgen over een regelmatig verzorgde postdienst. In 1516 verleende Maximiliaan de Italiaanse edelman Francesco de Tassis het monopolie van het brievenvervoer in het gehele Duitse Rijk, o.a. op voorwaarde dat De Tassis een geregelde postdienst zou onderhouden tussen Brussel en Wenen, de twee centra van bestuur van keizer Maximiliaan (1493-1519). Reeds voordat hij zijn vader, keizer Frederik III van Habsburg (1440-1493) als keizer opvolgde, speelde Maximiliaan een hoofdrol in de politiek van de Lage Landen, namelijk als gemaal van hertogin Maria (1477-1482), de erfgename van hertog Karel de Stoute van Bourgondië en Brabant (1467-1477) en vervolgens als voogd van zijn zoon Philips de Schone, respectievelijk van zijn kleinzoon Karel.

Eigenlijk is er in vakkringen nooit aan getwijfeld, dat de "huchets" van Horne jachthoorns zijn geweest, een instrument, waarmee b.v. tijdens drijfjachten, de jagers elkaar signalen konden geven. Het schild met de drie (ongesnoerde jacht-) hoorns heeft, reeds enige eeuwen geleden, de verbeeldingskracht van een of meer auteurs zodanig beïnvloed, dat daar uit een maar moeilijk uitroeibaar sprookje is ontstaan, namelijk

dat de heren van Horne erfelijk jagermeester van het Rooms-Duitse keizerrijk zouden zijn geweest. Er zijn geen keizerlijke of Hornse documenten gevonden, die deze functie of deze titel voor de Hornes bevestigen.

Op de titel Opperjachtmeester van het H. Roomse rijk werd ook aanspraak gemaakt door de hertogen van Kärnten en de markgraven van Meissen. De meest aannemelijke verklaring voor het wapen van Horne is nog steeds, dat het een sprekend wapen is. Men vergelijk dit wapen b.v. met de drie zuilen van Zuylen, respectievelijk met dat met de drie halve of wassende manen van Wassenaar.

Zowel in de tekeningen op de diploma's van de Hoge Raad van Adel als die in de boeken, die ons toegang verschaffen tot de afbeeldingen van Nederlandse en Belgische gemeentewapens, kunnen we een duidelijk streven vaststellen naar het steeds fraaiere afbeelden van de gemeentewapens. Hoofdzaak is:

- a) dat de afbeeldingen kloppen met de officiële vastgestelde wapenbeschrijvingen,
- b) dat de figuren in overeenstemming zijn met de tradities van de heraldiek.

Het is duidelijk, dat het volstrekt niet nodig is oudere afbeeldingen slaafs na te volgen, ook niet afbeeldingen op de diploma's van de Hoge Raad van Adel.

Voor Woensel is deze opmerking niet meer van belang, maar voor vele Nederlandse en zelfs Belgische gemeenten, die zich nog behelpen met een wapentekening uit het begin van de vorige eeuw, zou het nuttig kunnen zijn zich te beraden over een fraaiere afbeelding. Misschien kan in sommige gevallen dan tevens de combinatie blauw en goud vervangen worden door historisch meer verantwoorde wapenkleuren.

Eindhoven,

F.J. van Ettö.

Literatuurlijst

1. A.J.J.H. Tops en J.M.Th. Verschueren: Eindhoven. Eindhoven, 1963.
2. Gedenkboek De Hoge Raad van Adel, Geschiedenis en werkzaamheden. 's-Gravenhage, 1966.
3. Drs. T. Klaversma: De Heren van Cranendonk en Eindhoven ± 1200-1460. Eindhoven, 1969.
4. Th. de Raadt: Sceaux Armoriés des Pays Bas et des Pays Avoisinants. 4 delen Brussel, 1898-1903.
5. Douet d'Arq: Inventaires et Documents, Collection de Sceauw. Paris, 1863.
6. Corpus Sigillorum Neerlandicorum. 's-Gravenhage, 1937-1940.
7. J.B. Rietstap: Armorial Général. 2e druk, Paris, 1884.
8. Jhr. J.L.M. Graafland: Heraldische Encyclopedie. 's-Gravenhage, 1932.
9. Elisabeth Leemans-Prins: Un Renversement d'Alliances, in: Gelders Mengelwerk a.a. Mr. P.J.W. Beltjens. Zutphen, 1979.
10. Maandblad De Nederlandsche Leeuw.
11. Maandblad De Brabantse Leeuw.
12. J.P.W.A. Smit: Het wapen der gemeente Eindhoven. 's-Hertogenbosch, 1932.
13. Dr. J.P.W.A. Smit: De Brabantsche Beelden en Teekens van Recht. 's-Gravenhage, 1957.
14. Paul-Adam-Even: Un Armorial français du Milieu du XIII siècle. le rôle d'armes Bigot (1254) Archives Héraldiques suisses, 1949.
15. Paul Adam-Even et Léon Jéquier: l'Armorial Wijnbergen. Archives Héraldiques suisses, 1951-1954.
16. Paul Adam-Even: l'Armorial universel du héraut Gelre (1370-1395). Archives Héraldiques suisses, 1971.
17. J.M. Lion: Ancien Armorial de la Guerre de Frise sous Albert de Bavière en 1396. La Haye, 1889.
18. F.J. van Ettro: Welke waren de Namen van de Zeventien Nederlanden, Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie, 1979 pag. 126-157.
19. F. Chr. Butkens: Trophées de la Duché de Brabant. Antwerpen, 1637.

Enkele gegevens over grondgebied en zegel.

De navolgende bijdrage bestaat in feite uit enkele kleinere artikelen die bij elkaar toch een zeker verband vertonen. Naast de algemene gegevens over grondgebied en grenzen van Woensel wordt een aantal goederencomplexen in het noorden van het dorp - van oost naar west - besproken. Daarna treft U gegevens aan over dekenaat en parochie en tenslotte zullen de bekende gegevens over de schepenbank, de zegels van die schepenbank en het wapen van Woensel worden besproken.

Het grondgebied

Het grondgebied van Woensel wordt in het noorden begrensd door de Woenselse en Sonse heide en deels door de Sonse waterloop, die in de Dommel uitmondt, in het oosten door de rivier de Dommel, in het westen door de beek de Ekkersrijt en in het zuiden door de Zeelster en Strijpse heide, de Windgraaf, die in de 15e eeuw nog *Dwancgrave*¹ wordt genoemd, de Gender en de stadsgrachten van Eindhoven.

Binnen het Woenselse grondgebied lag de heerlijkheid Eckart, van Woensel afgescheiden door de Dodegraaf (1500: *Doyengraeff*²).

Genoemde natuurlijke grenzen zullen wel steeds de grenzen van het dorp Woensel zijn geweest, alhoewel wijziging in de loop van rivieren en beken aanleiding kon zijn tot conflicten met het naburige dorp. Daar waar heidegebied de grenzen uitmaakte zien wij in de loop der eeuwen regelmatig conflicten met de naburige dorpen over het verloop van die grenzen³.

De naam van het dorp Woensel treffen wij voor het eerst aan in een oorkonde van 1107, die een bevestiging inhoudt van een situatie van vóór 1080⁴. Omstreeks 1200 wordt Woensel als dorp ('villa') genoemd⁵.

Als oudste toponiemen duiken *Limbeke* en *Merdenfort* (lees: Meidenfort) op in 1273, gevolgd door *Acht* in 1303 en de akker *Paddenpoel* gelegen in *Brugbosch* in 1312⁶.

De beek de *Eckenrijt* komt voor het eerst in een oorkonde uit 1311 voor⁷.

Op 17 september 1307 verkopen Willem, ridder, heer van Cranendonk, en zijn vrouw Lisebet aan *hun* lieden in *hun* dorp Woensel "alle die ghemeintte tuschen den termen of den palen die gheteikent sijn beneven onsen ghenomden dorpe van Woensele van der ere side ende *dat bosch dat men heet Achte* van der ander side, also als si strect in

elken ende in also velen als *onse gherichte* vulcomelike dat besleet”, tegen een som ineens van 150 pond zwarte Tournooisen en een jaarlijkse erfcijns van 6 pond zwarte Tournooisen. Verder regelen zij het gebruik van deze gemene gronden en geven zij tevens aan hun lieden het vrije gebruik van water en weiden van de gemene gronden aan de andere zijde van het bos Acht in de richting van Best, zover de gemene gronden zich daar uitstrekken⁸.

Daar deze oorkonde geen nadere details oplevert voor de grenzen van het dorp, hebben wij onderzocht of de oorkonden met betrekking tot de uitgifte van gemene gronden aan de lieden van de omliggende dorpen meer details zouden kunnen opleveren. Op 17 juli 1303 verkoopt Jan II, hertog van Brabant, aan de lieden van zijn dorp Strijp de gemene gronden. Als grenspalen worden genoemd: Welpscoet, het huis van Elye genaamd Eleken, *Achtermeere* of Acht meere en vandaar tot de limieten van Willem, heer van Cranendonk. Dezelfde hertog verkoopt op 2 augustus 1311 de gemene gronden aan de lieden van Oirschot. Een van de grensaanduidingen heet hier: Eckenrijt. De gemene gronden van Eindhoven lagen in Stratum. Een uitgifte van gemene gronden aan de lieden van Tongelre is niet bekend. Ook de uitgifte aan de lieden van Nuenen en Gerwen in 1300 levert geen nadere gegevens op⁹.

Op 17 april 1355 bevestigt Jan III, hertog van Brabant de eerder gedane uitgifte van gemene gronden aan de lieden van Son en de proost van het Godshuis van Sint Geertrui te Leuven. De grensomschrijving begint bij *Esperbeke* achter Jan Hasarts huis en vandaar langs de palen van de heer van Cranendonk tot *Meijdensvoort* en vandaar tot de gemene gronden van de naburen van Oirschot, enz.¹⁰.

Al bij al een mager resultaat!

Op 28 mei 1380 geeft Willem (lees: Jan), heer van Sovenborren, Cranendonk en Hoeps, een oorkonde uit, waarin hij aan zijn lieden van Woensel gemene gronden verkoopt, gelegen binnen de navolgende grenzen: beginnende aan *Eeckensrijt*, vandaar de *nederste heerstrate* op tot aan de paal, die bij *de oude boom* is gestoken, vandaar de *diefwech* op tot *Sarpenberch* (Scerpenberch?), vandaar tot de paal, die bij *den dooden wive* is gestoken en zo verder, zover de heerlijkheid Woensel daartoe behoort, en wederom tot de gemene gronden, die de lieden van Woensel reeds hadden ontvangen. De heer beslist verder, dat het goed van Wouter Lonijns van den Bossche, gelegen in Broekhoven in de parochie Zeelst, zal behoren tot genoemde gemene gronden alsof dit goed binnen het dorp Woensel zou zijn gelegen¹¹.

Tot zover de oorkonden, die op het gehele of een groot deel van het grondgebied van Woensel betrekking hebben. Willen wij echter een indruk krijgen, waaruit het 14e en 15e eeuwse Woensel bestond, dan zullen wij toch wat dieper op allerlei zaken moeten ingaan.

Hiervoor hebben wij al opgemerkt, dat de latere heerlijkheid Eckart een afzonderlijk positie innam ten opzichte van Woensel. In de eerste plaats was Eckart een Brabants leengoed en behoorde dus niet tot de domeinen van de heren van Cranendonk. Of Eckart tot de vijftiende eeuw wel tot de schepenbank van Woensel heeft behoord is niet bekend. Pas in 1448 wordt gesproken van een afzonderlijk gericht (= schepenbank) van Eckart.

Een andere positie nam Acht in. Dit latere gehucht was oorspronkelijk een bos en wordt als zodanig nog in 1307 en 1340 genoemd. In laatstgenoemd jaar blijkt de heer van Cranendonk jaarlijks 3 pond te betalen aan de hertog van Brabant uit het bos Acht, terwijl uit de visserij bij Acht jaarlijks hertogcijns moest worden betaald¹². Uit deze gegevens blijkt dus, dat ook Acht tot de hertogelijke domeinen heeft behoord en dat de heer van Cranendonk dit gebied op een of andere wijze heeft verworven, zij het tegen een jaarlijkse betaling.

In het laatst verschenen deel van “Het archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch”, regesten van oorkonden, deel III (1374-1386), 's-Hertogenbosch 1981, komt onder nummer 754a een oorkonde van 28 september 1374 voor. Daarin geeft Jan, heer van Sevenborn, Cranendonk en Haps, aan Jan, heer van Megen, die met de dochter van Ermgard van Severborn, zuster van Jan, gaat trouwen, als bruidsschat onder andere een erfcijns van 50 mottoenen uit drie hoeven in Woensel op Acht. Op 25 mei 1386 (nr. 986a) geeft Jan, graaf van Megen, die erfcijns over aan Hendrik Dicbier, heer van Mierlo.

Een ander Brabants leen binnen het dorp Woensel, op de grens van Woensel en Son, was Vaartbroek, dat in de eerste helft van de 14e eeuw al geen leen meer is. Andere buitengewone posities binnen Woensel nemen Mensfort en een deel van Vlokhoven in. Mensfort is cijnsgebied van de hertog van Brabant, Vlokhoven is een leengoed van de abdij van Floeffe. Enkele goederen zullen hierna meer uitgebreid worden besproken.

Eckart

Binnen het gebied Eckart, dat wil zeggen het gebied omsloten door Dommel en Dodegraaf, lagen drie hoevecomplexen: ten Hetsrode, Eckart en te Lutelaer.

Het goed Ten Hetsrode blijkt op 6 januari 1304 eigendom te zijn van heer Gerlach van den Bossche, ridder. Hij verkrijgt dan van de hertog van Brabant voor zijn hoevenaar vrijdom en bedden, heervaart en andere diensten¹³. Diens zoon, heer Willem van den Bossche, ridder, geeft het goed Ten Hetsrode op 7 april 1337 in erfpacht aan Rodolf, zoon van Rodolf genaamd Roef van der Sloegen alias van Sweensbergen¹⁴. Het goed heet dan gelegen te zijn in de parochie Woensel. Henricus

Maechelms en Hubertus van Gouberdingen verkopen goederen genaamd Ten Hetsenrode in de parochie Woensel op 6 februari 1370 aan Egidius genaamd Zeelmaker. Zij hadden die goederen verkregen krachtens toewijzing bij vonnis van schepenen van 's-Hertogenbosch¹⁵. Op 27 oktober 1390 verkoopt Rodolf genaamd Roef, zoon van wijlen Gerardus van den Hetsrode een lijfrente van 10 oude schilden uit de helft van de hoeve (mansus) genaamd Hetsrode in de parochie Woensel, ter plaatse genaamd Eekaert¹⁶.

Het goed Ten Eekart blijkt in 1312 een Brabants leen te zijn waarvoor dan als leenman te boek staat: Rogier van Levedale. Dit goed heet dan een hof te zijn, gelegen bij Tongelre bij Eindhoven. Pas bij Rogiers opvolger, Willem van Petershem, wordt ingevuld, dat het hier het goed ten Eekart betreft¹⁷. In de loop van de 15e eeuw blijkt Eekart een heerlijkheid te zijn geworden, terwijl in 1448 al wordt gesproken van *het gericht van Ekart*¹⁸. De heerlijkheid komt in 1633 in handen van Joost van Hedichuysen. Het enige bekende zegel van de schepenbank van Eekart dateert van 26 november 1720 en vertoont het wapen Van Hedichuysen-Hovelmans (zie afbeelding)¹⁹.

Wapens van Joost van Hedichuysen en Maria Hovelmans op het zegel van de schepenbank van Eekart uit 1720.

Het goed Te Lutelaer blijkt al in 1340 te bestaan, als wordt gesproken van een erfenis van Lemkinus van Luttelaer. In 1390 geeft heer Jan van Berlaer, heer van Helmond, het goed genaamd Te Lutelaer in de parochie Woensel, ter plaatse Eekart, in erfpacht aan Dirck van den Bogarde, zoon van Jan, en aan Rodolphus genaamd Roef, zoon van Godefridus van den Hetsrode, voor jaarlijks 22 mud rog. Later beuren de natuurlijke kinderen van genoemde heer van Helmond een pacht uit dit goed²⁰.

Vaartbroek

Op 28 augustus 1321 verkoopt Willem, heer van Cranendonk, ridder, zijn goed geheten Ten Broeck, gelegen *binnen den kummen ende binnen den gerichte* en de parochie van Woensel, aan Jan van Bruheze²¹. In 1345 blijkt Henrick Kuyst gerechtigd te zijn in een hoeve Ten Broecke te Vlokhoven (sic), eertijds van Jan van Bruheze, terwijl

Erkenrade, weduwe van Henrick Cuyst van Eindhoven in 1355 de helft in een pacht van 16 mud rog uit land genaamd Ten Broeke in de parochie Woensel opdraagt aan haar zoon Henrick²².

Volgens het Brabantse leenregister, het z.g. Latijnsboek, hield Johannes genaamd Scolaster van Hoyschout, zoon van Walterus Toyart, het goed Ten Broeke bij Son in leen. Hij had dit goed met alle toebehoren verworven van Ghiselbertus van den Broke. De hiervoor genoemde Wouter Toyart is bekend als rentmeester van de hertog van Brabant te 's-Hertogenbosch, later ook schout van 's-Hertogenbosch en oppervorster in de Meierij²². Dat zijn kinderen de naam Hoescot of Hoyschout voeren komt dus omdat hun vader "hoogschout" van de stad en meierij van 's-Hertogenbosch was!

In 1368 wordt gesproken van de hoeve *Ten Verrenbroec* van wijlen heer Jan van Hoescot, ridder. In 1382 draagt Jan Rover, zoon van wijlen heer Gheerlack Rover, ridder, zijn deel in *tgoet ten Broec* in Woensel, dat hij had geërfd van zijn grootvader heer Jan van Hoescot, op aan vrouwe Agnes, dochter van heer Jan van Hoescot. Genoemde Agnes verwerft in 1387 ook het deel van heer Dirck Rover, ridder, in *tgoet ten Verren broec*, afkomstig van zijn grootvader, heer Jan van Hoescot, voor 48 oude schilden. Op 10 juli 1399 geeft vrouwe Agnes van Hoescot een hoeve in Woensel *op gheen Verrenbroec, met de daarbij behorende vrijheid*, voor jaarlijks 19 mud rog in erfpacht aan Willem van Hetsrode, zoon van wijlen Roelof van der Sloegen, voor zolang Agnes en haar zuster Jut zullen leven²⁴.

In 1415 is sprake van een huis in Woensel, ter plaatse *Varbroeck*, strekkende van de gemene akkers tot aan de Dommel²⁵.

Vlokhoven

In een oorkonde van 25 augustus 1302 wordt **Mathias van Vlohoven** genoemd als moederlijke oom van de kinderen van heer Willem van den Broeck, ridder, die o.a. in Riel onder Geldrop gegoed was²⁶. In een thans verloren gegane Woenselse schepenakte van 24 juni 1345 werd Hendrick Kuyst genoemd als eigenaar van een hoeve Ten Broecke te Vlokhoven (zie hiervoor). Deze akte duidt reeds aan, dat Vaartbroek en Vlokhoven aan elkaar grensden en misschien dat Vaartbroek een jonger hoevecomplex is dan Vlokhoven.

In de 14e eeuw zijn twee hoeven binnen Vlokhoven bekend. Eén hoeve grensde aan Vaartbroek en noemen wij de noordelijke hoeve. De andere noemen wij derhalve de zuidelijke hoeve. **De zuidelijke hoeve** was afkomstig van Rutger Smoeren en zijn vrouw Lijsbeth. Genoemde Rutger was een zoon van Rutgher genaamd Moere van Woensel en was gehuwd met Lijsbeth, dochter van Hartberne genaamd Happe, molenaar van

Wetten, en Tresiana. Rutger en Lijsbeth treden op in een akte van 6 oktober 1333²⁷. Na hun overlijden komt de hoeve in handen van hun zoon Hap(po), terwijl ook de andere kinderen in deze hoeve gerechtigd blijven. Genoemde Hap komen wij in een akte tegen als **Hap van Vlochoven alias Scoutheten**. Hier zien wij, dat de eigenaar van een goed zich naar dat goed gaat noemen en daarnaast, dat deze Hap waarschijnlijk schout van Woensel is geweest²⁸.

Na de dood van Hap komt de hoeve in handen van zijn zoon Hap en na diens dood in handen van diens zoons Hap en Aert. Nadat Aert overleden is zien wij zijn zoon Herbert geheten Hap als eigenaar optreden²⁹. Op 5 september 1391 draagt Tresiaen Rutgers die Moer op aan Rutger Belensoen van Woensel $\frac{1}{4}$ deel in een hoeve te Woensel, ter plaatse Vlochoven, aan de kant van *Woensels kerkhof*, tussen een goed van Jan van Ellaer en *een weg, die van den Hoevel naar Ekart loopt*. Zij had dit deel verkregen van haar broer, heer Rutgher Moers, priester, die het had geërfd van zijn ouders. De dag daarop geven Claes Nouden, handschoenmaker, en zijn kinderen Henrick en Lijsbeth, $\frac{1}{4}$ deel in de volgende erven in erfpacht aan Rutger Belensoen van Woensel: in huis, schuur, hof en een eusel voor het huis, gelegen tussen Ghijb Herinc aan beide zijden, en in landerijen en beemden (met name genoemd) in Woensel en Nuenen, voor jaarlijks $16\frac{1}{2}$ lopen rog, Woenselse maat, en de lasten.

Kort daarna dragen de kinderen van wijlen Henrick Berwout en wijlen Jutta, dochter van Rutger des Muerensoen, op aan Claes Nouden en zijn kinderen bij wijlen Jutta voornoemd, al hun recht op $\frac{1}{4}$ deel in de hoeve van wijlen Rutger des Muerensoen in Woensel, ter plaatse Vlochoven, naast de hoeve van Gijb Herinc³⁰.

De noordelijke hoeve wordt in 1368 voor het eerst genoemd, als in de week van Pinksteren van dat jaar Jan van Ellaer en zijn zonen Gerit en Peter een cijns van 6 roeskens mottoen beloven aan Jan van Os, jaarlijks te betalen op Pinksteren uit hun hoeve in Woensel, te Vlokhoven. In 1378 doen Peter en Henrick, zonen van wijlen Jan van Ellaer, afstand van *tgoet te Vlokhoven* in Woensel ten behoeve van Ghijsbrecht Herinc, voor 80 schilden. Genoemde Ghijsbrecht of Ghijb wordt als eigenaar opgevolgd door zijn zoon Gerit Cnode, die op 7 april 1390 belooft Jan van Ghewanden te vesten in *het leengoed Vlochoven* in de parochie Woensel en wel in het leenhof, waarvan het leen hangt³¹.

Dit goed blijkt leenroerig te zijn aan de abdij van Floreffe. Op 27 januari 1410 treedt Sibertus genaamd van Hokelem uit 's-Hertogenbosch op als leenman van dit goed voor abt en leenmannen van Floreffe³². Vóór 12 januari 1412 verkrijgt Aert Stempel dit goed van Zebrecht Zebrechts van Hoculem³³. Op genoemde datum verpacht hij de hoeve tgoet te Vlochoven jaarlijks voor 24 mud rog, Woenselse maat, aan Dirck

Emmen voor 6 jaar. Margriet, weduwe van Aert Stempel, verpacht deze hoeve in 1424, 1429 en 1435 telkens voor 6 jaar aan dezelfde Dirck Emmen. Wat de lasten voor de pachter zijn wordt in die akten duidelijk omschreven: 4 lopen raapzaad, 1 gebundeld brood van 4 lopen rog, een hamel uit de schaapstal, 6 cijnschoenders, 4 ganzen, 10 pond boter, 4 malder eieren, 4 steen vlas tot hekelen bereid en 2 oude groten aan Willem van Nuwelant en 2 hoenders aan de jonker van Petershem als grondcijns. De pachter moet elk jaar 5 vim stro dekken in een nieuw dak en moet de kost van de dekkers betalen. Verpachter zal het loon van de dekkers betalen. De pachter moet ieder jaar 500 berken planten op de hoeve op kosten van verpachter te leveren, en 25 wilgen potten op dezelfde voorwaarde. De verpachter zal ijzer en hout leveren voor het onderhoud van de hoeve. De pachter mag geen vreemde beesten meer houden, mag 2 varkens voor zichzelf houden en moet de andere varkens, alle andere beesten en de appels en peren delen met de verpachter. De pachter moet de gebouwen, wallen en heggen goed onderhouden en zal ten tijde van de "zeynde" jaarlijks 36 lichte plakken aan de verpachter geven³⁴. Deze hoeve is omstreeks 1465 in handen gekomen van de Clarissen te 's-Hertogenbosch³⁵.

Mensfort

In een verbasterde vorm komt de naam Meyensvoert al in 1273 voor (zie hiervoor). In 1340 blijken Ghisekinus van Vlochoven en Henricus Cuyst samen 30 oude en 20 nieuwe penningen grondcijns te betalen aan de hertog van Brabant uit een goed, dat in 1380 een goed in Meyensvoert blijkt te zijn, waarvoor dan door heer Emont Rover, ridder, en Giselbertus Kuyst ieder de helft, 15 oude en 10 nieuwe penningen, betaald worden. Ook een Woltherus Godefriduszoon Vos betaalt in 1340 7 oude schellingen uit het goed in Meyensfoert³⁶.

In 1340 blijkt dus, dat er tenminste twee goederencomplexen in Meyensvoert bestaan, waarvan er een wederom in tweeën is gedeeld. De ene helft van een complex is in de 15e eeuw nog in handen van de familie Kuyst; de andere helft van hetzelfde complex blijft tot het derde kwart van de 15e eeuw in handen van de nakomelingen van heer Emont Rover, ridder³⁷.

De helft van Kuyst komt ook als de hoeve "Meyensvoert" op Meyensvoert voor, terwijl de helft van Rover ook wel "die hoeve" wordt genoemd en ook wel "tgoet te Meyelsfoirt". In 1428 heeft Emont Gerlacks die Rover een recht in de gemene gronden "die Nuwe Heyde" in de parochie Oirschot, strekkende van de palen van wijlen heer Willem van den Bossche tot Meyelsvoirt, Best en Scerpenberch en vandaar tot Hoberch en Eckenrijt³⁸. In verscheidene akten heten de hoe-

ven op Meyensvoert onder Woensel en Son te zijn g...gen, wat natuurlijk een duidelijke dorpsgrens niet ten goede zal zijn gekomen. Het tweede complex, dat in 1340 aan Wouter Vos toebehoorde, is in de 15e eeuw waarschijnlijk in handen van de erfgenamen van Jan van den Laeck en komt aan het einde van de 15e eeuw in handen van heer Engelbert van den Spijker, priester. Het huis blijkt dan te liggen aan de *Broeckstraet in Meyelsfoert*³⁹.

Acht

Hiervoor hebben wij gezien, dat in 1307 en 1340 nog het bos Acht wordt genoemd, en dat de heer van Cranendonk dit bos tegen een jaarlijkse betaling van de hertog van Brabant houdt. In de latere rentmeestersrekening van de hertog lezen wij, dat de heer van Cranendonck of de H. Geest van 's-Hertogenbosch de 3 pond betaalt uit hoeven op Acht (1515/16), terwijl de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch alleen als betaler wordt genoemd in 1574/75⁴⁰. De tafel betaalt dan 3 pond uit de goederen op Acht, eertijds van de heer van Cranendonk.

Toch vinden wij de eerste sporen van ontginning op Acht niet bij de heer van Cranendonk maar bij Jan die Scolaster, de zoon van Wauter Toyart (zie hiervoor). Deze belooft in 1323 twaalf mud rog jaarlijks te betalen aan Henrick Kuyst uit zijn huis, hof en erfenis, geheten *die Hoiff op Acht* en uit een beemd geheten den Bieswas gelegen in het dorp Breugel bij Son. Waarschijnlijk was deze hoeve al in het bezit van zijn vader, Wauter Toyart, die - als gegoed zijnde in Woensel - van de gemene gronden van de naburen van Aarle, Best en Gunterslaer mocht profiteren⁴¹.

Dirck, heer van Cranendonk (1339-1342), is de eerste heer van Cranendonk waarvan wij weten dat hij 2 hoeven op Acht bezat, waaruit hij omstreeks 1340 36 pond, Frans geld, op Kerstmis verkoopt aan Aert Jan Aykens⁴². Een van zijn opvolgers, heer Jan, heer van Sevenborn, Cranendonk en Haps, bezat eveneens twee hoeven op Acht, terwijl Frederik van Egmond, eveneens heer van Cranendonk, in 1485 vier hoeven op Acht lijkt te bezitten⁴³.

Eén van de hoeven op Acht blijkt *den Tegenbosch* te zijn. Deze hoeve, waarvan als oudste eigenaar heer Willem van Milberg, heer van Cranendonk (1388-1413) te boek staat, wordt in 1431 door Jan van Schoonvorst, heer van Cranendonk, in erfpacht gegeven aan Henrick Herman Wouters. Deze Henrick verkoopt de hoeve Tegenbossche in 1459 aan zijn zoon Herman⁴⁴.

De hoeve *Buekenscot* of *Buekensdonc* op Acht is afkomstig van Wouter geheten Wellen, zoon van Wellen van Acht, die deze hoeve in 1390 verkoopt aan Peter zoon van Jan die Weder van Eindlioven. Door het

huwelijk van diens dochter Eva Peter Sweders met Rolof geheten Rover Vos, komt deze hoeve in handen van de familie Rover van Acht⁴⁵. Deze hoeve lag op Acht bij de Meyelsfoirtse akkers⁴⁶.

De hoeve op Acht *in den Lyesmortel* is afkomstig van Amijs Volcart van Amersfoort en komt in de 15e eeuw in handen van de familie van zijn vrouw, de familie Van den Doren. In 1452 blijkt deze hoeve op *Aude Acht* te liggen⁴⁷.

In 1569-1571 blijken op Nieuw Acht, dat omsloten is door heide, 8 hoeven, 3 kleine hoeven en 20 huizen te liggen. Drie hoeven zijn eigendom van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch, één van de Carthuizers te Vugt. De hoeven *Ten Horik* en de hoeve van *Joost Jans van Mispelen* (Mispelhoef) zijn eigendom van genoemde Tafel van de H. Geest⁴⁸.

De overige goederen

Het is onmogelijk in het kader van dit artikel alle goederencomplexen in Woensel te beschrijven. Wij noemen hier slechts de goederen Ter Ponten (1372), Ten Culen (1353), Ten Bogarde (1328), Ter Lijmbeec (1273), Ten Parre (1368), Te Assche (1380), Wittenboer (1422) en Schimmelen (1340). De hoeven Ten Gasthuys en Ten Gruythuys waren eigendom van Jan van Sevenborn, heer van Cranendonk en Haps.

Dekenaat

Binnen het bisdom Luik behoorde het dekenaat Woensel vóór 1559 tot het aartsdiakenaat Kempenland. Dit dekenaat strekte zich uit van Berlicum in het noorden tot Peer (B.) in het zuiden en van Veldhoven in het westen tot Deurne in het oosten.

De oudst bekende deken van Woensel komt voor in een klaarblijkelijk onechte oorkonde van 1172, waarin *Alexander decanus de Wonsele et Willelmus filius eius* als getuigen optreden⁴⁹. Met meer zekerheid treedt hij op in een oorkonde van 1196-1198 en hij is mogelijk dezelfde als de latere deken van Hilvarenbeek in 1207⁵⁰.

De tweede bekende deken van het dekenaat Woensel is *Wilhelmus*, investiet (= pastoor) van Dinther, genoemd van 1264 tot 1290⁵¹. In de jaren 1296 en 1306 is *Arnoldus*, investiet van Strijp, deken van Woensel⁵².

In de jaren 1334-1351 komt *Johannes van Scepstal* voor als deken van Woensel. Op 6 juli 1334 wordt hij als investiet van Tongelre genoemd als hij de helft van de tiende te Milheeze, een Echternachs leen, verkoopt aan de Duitse Orde. Als *Johannes decanus de Tongheren* (lees: Tongelre) komt hij voor in het hertogelijk cijnsregister van 1340. In 1350 komt hij nog als deken voor⁵³.

Na zijn dood wordt **Johannes van Neynsel** op 20 oktober 1351 tot deken van Woensel gekozen. In 1348/49 draagt hij zijn eerste mis op als investiet van Lille (B.). Vanaf 15 januari 1352 is hij investiet van de kerken van Waderle en Wedart (= Waalre en Valkenswaard). Hij zal in december 1391 zijn overleden als deken van Woensel en investiet van laatstgenoemde twee dorpen. Hij was lid van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch⁵⁴, evenals de volgende deken van Woensel, **Goyart van den Velde**, ook genoemd Die Molneer en/of Van den Kerckhove. Hij wordt als deken genoemd vanaf 1398 tot aan zijn dood op 16 augustus 1435. Hij was tevens kanunnik van de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch en waarschijnlijk niet residerend pastoor van Hoodonk⁵⁵.

Bij Beel Goyart Houtman van Broegel en Lijsbeth Gielis Scoenmakers van Broegel had hij tenminste zes onwettige kinderen. Zijn zoons Meus, Jan en Heymerick volgen hun vader op in de priesterlijke staat. Heymerick wordt rector van de Sint Severijnskapel in Blaarthem en vicarius-perpetuus in Schijndel⁵⁶.

Parochie

De parochie Woensel, waartoe ook Eckart en Acht behoorden, was toegewijd aan de H. Petrus en omvatte oorspronkelijk ook de dorpen Striip en Stratum en de stad Eindhoven. Nog in 1249 wordt gesproken van Gennep bij Woensel⁵⁷. In het oudste zegel van de schepenbank van Woensel (14e eeuw) treffen wij dan ook het symbool van de H. Petrus, de sleutel (van de hemelpoort) aan.

De parochie van Woensel moet al vóór 1080 hebben bestaan. Het patronaatsrecht behoorde tot in de 13e eeuw toe aan de abdij van St. Truiden (B.), die nog wereldlijke inkomsten in Woensel behoudt tot aan de Franse Revolutie. In de 13e eeuw heeft ook de kerk van St. Servaas te Maastricht cijnsrechten in Woensel bezeten⁵⁸.

In 1342 bezit Willem Stakenborg van Someren de kapelanie van het altaar van Maria in de kerk van Woensel⁵⁹. De kerken van Woensel en Eindhoven waren vanouds geünieerd en werden door een en dezelfde pastoor bediend. Toen in 1399 het kapittel van Eindhoven werd opgericht, werden de kerken van Woensel en Eindhoven daarbij ingelijfd, zodat het pastoraat van beide parochies van toen af in het bezit was van genoemd kapittel, dat voor elke parochie een vicarius (plaatsvervager) als dienstdoend pastoor aanstelde. Ook na 1399 bleven beide parochies geünieerd⁶⁰.

Het patronaatsrecht van Woensel kwam dus in 1399 in handen van het kapittel, meer speciaal in die van de kapitteldeken⁶¹. In 1400 is in de kerk van Woensel sprake van het vicariaat, de altaren van (1) Maria en

(2) Cornelius en Cyprianus, terwijl uit 1414 de oudst met name genoemde koster van Woensel, Wouter Cnollaert, bekend is⁶².

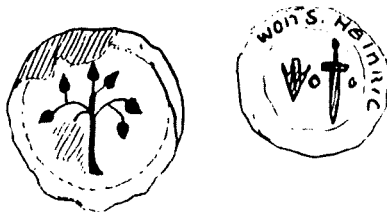
De oudst bekende pastoor is **Engelbert**, investiet van Woensel in 1289⁶³. Pas uit 1378 wordt ons de volgende naam overgeleverd. Op 26 november van dat jaar wordt **Franciscus de Arena** (= van de Sande) genoemd als rector van de parochiekerken Woensel en Eindhoven en als kanunnik van Tongeren (B.)⁶⁴. Zijn opvolger, **Hendrik van Frentschermont**, is in 1376 vermoedelijk kapelaan van de kerk van St. Simeon te Trier en overlijdt vóór 1383⁶⁵. **Heer Willem van Doerne**, zoon van Willem van Doerne en Jut Aerts van Kygloe, is ons als volgende investiet van Woensel en Eindhoven overgeleverd. Hij wordt als zodanig genoemd tussen 1387 en 1391 en wordt de eerste kapitteldeken van Eindhoven in 1399⁶⁶.

De schepenbank

Namens de heer van Cranendonk, die veelal niet ter plaatse verbleef, had diens plaatsvervanger, de schout van Woensel, het hoogste gezag in het dorp. Vanaf het midden van de 15e eeuw is de drossaard van Cranendonk, die ook drossaard is van Eindhoven en Woensel, de hoogste functionaris in het gehele gebied van de heer van Cranendonk. De schout en de vorster werden door de heer aangesteld. De schout, later de drossaard, stelde ieder jaar een lijst met namen op, waaruit de heer de zeven schepenen voor het komende jaar koos. Deze zeven schepenen vormden dan voor één jaar de schepenbank. Oorspronkelijk zal de schepenbank zich, evenals die van 's-Hertogenbosch en Eindhoven, door coöptatie hebben aangevuld. Na nieuwjaarsdag kwam men met 14 schepenen in drie rechtszittingen bijeen, waarna de schout, later drossaard, de zeven schepenen aanwees die zouden blijven⁶⁷. Dit schepencollege of deze schepenbank vormde dé kern van het plaatselijke bestuur als uitvoerend en rechtsprekend orgaan. Tevens traden de schepenen op als getuigen en bevestigings van privaatrechtelijke rechtshandelingen. Dit laatste gebeurde dan meestal in aanwezigheid van twee van de zeven schepenen.

De zittingen van de schepenbank vonden in Woensel in de verschillende herbergen plaats, daar ter plaatse geen "ding-" of gemeentehuis bestond. Vergaderde het gehele dorp, dus de schepenen, borgemeesters, H. Geest- of armmeesters, kerkmeesters, gezworenen en de gemene naburen, dan gebeurde dat meestal in de kerk. Volgde uit zo'n vergadering een oorkonde, dan werd die meestal bezegeld met het "gemeyn scependoms seghel". Bij transacties e.d. waarbij slechts twee schepenen optraden,

zegelden deze - althans in Woensel - met hun persoonlijke zegels (zie afbeeldingen).

Zegels van de Woenselse schepenen uit 1344: Ghisebrecht van den Boeghart en Henric van der Lijmbeke.

Het archief van de schepenenbank van Woensel begint tegenwoordig in 1554. Volgens een inventaris van de archieven, die in 1628 aanwezig waren in het sterfhuis van Mr. Peter van Rythoven, secretaris van Eindhoven en Woensel, waren toen nog de archieven vanaf 1514 voorhanden⁶⁸. De bewaard gebleven schepenbrieven van Woensel uit de jaren 1326-1487 en 1542-1601 tonen ons aan, dat aan die brieven of akten nooit een schependomszegel heeft gehangen, wèl de twee persoonlijke zegels van de in die akten genoemde schepenen⁶⁹. De vermoedelijk oudst bekende schepenakte van Woensel dateert uit 1304⁷⁰. In 1273 is echter al sprake van een schout te Woensel, als **Thielman schultet** optreedt als erfpachter van de heer van Cranendonk aldaar. Deze Thielman komt in een andere oorkonde uit 1253 voor als getuige (Thielemannus scultetus) samen met de meier en schepenen van Eindhoven. Hieruit valt mogelijk te concluderen, dat de stad Eindhoven en het dorp Woensel al in de 13e eeuw onder één schoutambt waren verenigd, zoals met zekerheid vanaf het midden van de 15e eeuw kan worden aangeduid. Genoemde Thielman moet dan worden gezien als de schout namens de heer van Cranendonk, terwijl wij de meier Henricus in 1253 kunnen zien als de vertegenwoordiger (meier = ook schout) van de hertog van Brabant in het tweeherige Eindhoven. Het bestaan van het schoutambt in de 13e eeuw duidt mijns inziens tevens op het feit, dat ook de schepenenbank van Woensel, evenals die van Eindhoven, al in de 13e eeuw heeft bestaan!⁷¹.

Op 30 september 1472 confirmeert en ratificeert Jacob, graaf van Horne, als heer van Cranendonk alle privileges, costumen, vrijheden en gewoontes van zijn inwoners van Woensel. Hij bepaalt o.a. dat de schepenen zullen mogen zetten (= aanstellen) de kerk- en H. Geestmeesters alsmede de twee gezworenen en dat de schout of zijn stad-

houder zijn dingdag en genechten (rechtzittingen) zal houden⁷².

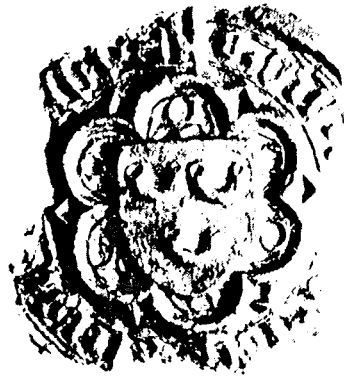
Tot slot zij met betrekking tot de schepenenbank opgemerkt, dat de bank van Woensel niet wordt genoemd in het bekende werk van R. Byl, *Les juridictions scabinales dans le duché de Brabant (des origines à la fin du XVe siècle)*⁷³, terwijl deze schepenenbank toch niet een van de kleinste in de Kempen is geweest. Daar Byl in zijn werk bij iedere bank aangeeft waar die bank zijn "recht haalde" of "te hoofde ging" (om raad en advies gaan; in beroep gaan), kunnen wij hier opmerken, dat iemand die voor de schepenenbank van Woensel procedeerde en daarna in appèl ging, dit deed voor **leenmannen van Cranendonk, wettich overhoofd van den gerichte van Wonsel**⁷⁴. Het college van leenmannen van Cranendonk zal waarschijnlijk al in 1273 hebben bestaan.

De zegels van de schepenenbank

Beide - bekende - zegels van de schepenenbank van Woensel geven het wapen weer van de heren van Cranendonk uit het huis Horne, die tevens heren van Woensel waren. De oudste sporen van aanwezigheid van de Cranendonks in Woensel zijn van 1257-1260⁷⁵. In 1273 spreekt de heer van Cranendonk van zijn erfpachters en leenmannen onder Woensel. Vóór 1303 werden de Cranendonks met zekerheid heren van Woensel (zie hiervoor). Tot ver in de 14e eeuw moeten wij Woensel zien als een allodiale heerlijkheid van de Cranendonks. In het laatste kwart van de 14e eeuw komt Woensel - als wij dit dorp dan tenminste gekoppeld dienen te zien aan de stad Eindhoven - in leenverband aan de Brabantse hertogen.

Uit 1311 dateert het oudst bekende zegel van een heer van Cranendonk, waarop in het wapen van die heer drie horens (2,1) worden afgebeeld met de mondstukken heraldisch links. Dit wapen is waarschijnlijk velen bekend van de gevelsteen in het voormalige gemeentehuis van Woensel aan de Kloosterdreef.

De eerste twee heren van Cranendonk voerden een wapen, waarin drie ongesmukte horens (2,1) met de mondstukken heraldisch rechts, waarnaar het zegel van de stad Eindhoven is vervaardigd, dat derhalve uit de 13e eeuw dateert. De zegels van de heren van Cranendonk ná 1311 en vóór circa 1350 voerden een wapen, waarin drie (on)gesmukte horens (2,1) met de mondstukken heraldisch links, waarnaar vóór 1346 het zegel van de schepenenbank van Budel, evenals Woensel een allodiale heerlijkheid van de Cranendonks, is vervaardigd⁷⁶. Evenals voor Budel lijkt het voor Woensel waarschijnlijk, dat een schependomszegel is vervaardigd omstreeks 1320/1325.

Zegel van de schepenbank van Woensel uit de 14e eeuw (foto Jan van Assen, RANB).

Type 1

In de zegelkast van het Centraal Bureau van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch berust een los exemplaar van een schependomszegel van Woensel in groene was met een doorsnede van 3½ centimeter. Dit zegel was zwaar beschadigd, doch is onlangs gerestaureerd. Het is niet bekend van welke oorkonde dit zegel is afgevallen. Van het randschrift (legenda) is nog slechts leesbaar: * S * DIT (- - -) E (- - - -) L * TOT * (- -) NSSEL.

Binnen de legenda zien wij een versierd rondeel, waarop een wapenschild is geplaatst met drie horens (2,1), ongesmukt, met de mondstukken heraldisch links (zie de afbeelding). Het typerende van dit zegel is, dat achter het schild en het rondeel een sleutel zichtbaar is, de handgreep aan de benedenzijde van het zegel binnen het randschrift en beschadigd. Deze sleutel geeft aan, dat de bank van Woensel ressorteerde onder de parochie van de H. Petrus van Woensel, die meestal wordt afgebeeld met een sleutel (van de hemelpoort).

Daar het tweede zegelstempel van de schepenbank van Woensel werd gesneden in 1589, moet dit zegel tot ongeveer dat jaar in gebruik zijn geweest. Waarschijnlijk is het stempel van type 1 in de beginperiode van de Tachtigjarige oorlog verloren gegaan evenals vele andere stempels in de omgeving⁷⁷.

Zegel van de schepenbank van Woensel uit 1589 (foto Peter Stawinski, GAE).

Type 2

Dit type, waarvoor de stempel in 1589 is gesneden, is op vele archiefstukken terug te vinden, meestal als opgedrukt zegel onder een papieren ruit. De oudste afdruk is bekend uit 1591. Het zegel wordt nog gebruikt op 12 juni 1815⁷⁸. Een fraaie afdruk van dit zegel uit 1742, in rode lak en met een doorsnede van 3½ centimeter, wordt bij dit artikel afgebeeld⁷⁹.

Het randschrift van dit zegel luidt: * S DIT IS DEN.GEMEINE.SEGEL. IN.WOENSEL.1.5.89.

Binnen eenzelfde rondeel als in het zegel van type 1 treffen wij het wapen van de heren van Cranendonk aan: drie gesmukte horens (2,1) met de mondstukken heraldisch links. Dit zegel, dat dus in de periode 1589-1815 in gebruik is geweest, wordt niet alleen aangetroffen onder de vele akten van de schepenen van de bank van Woensel, maar ook worden de akten van de schepenbank van Gestel, Strijp en Stratum met dit zegel bekrachtigd⁸⁰. Hiervan zijn talloze voorbeelden te vinden op de zg. borgbrieven⁸¹ van die drie dorpen. Dit feit duidt erop, dat laatstgenoemde drie dorpen zeker tot 1795 géén eigen zegel hadden. Dit geldt voor de 18e eeuw maar ook voor de 17e eeuw⁸². Het gebruik van het schependomszegel van Woensel in de dorpen van de schepenbank

van Gestel kan worden verklaard door het feit, dat Prins Maurits als heer van Eindhoven, Woensel, Gestel, Striip en Stratum vóór 1625 de secretarieën van Eindhoven en Woensel en van Gestel, Striip en Stratum heeft verenigd⁸³. Een bevestiging door de Hoge Raad van Adel van de gemeentewapens van Gestel (14 oktober 1818), Striip (14 oktober 1818) en Stratum (16 juli 1817) is dan ook een farce!

Gemeentewapens Striip (14.10.1818), Gestel (14.10.1818) en Stratum (16.7.1817).

Voor Gestel (St. Lambertus) en Stratum (St. Joris) liggen mogelijk oudere parochiezegels ten grondslag ook al zijn die niet bekend. Het gemeentewapen van Striip lijkt in het begin van de 19e eeuw te zijn ontsproten aan een fantasierijk brein, dat niets afdoet aan de schoonheid van het wapen als wij de kleuren buiten beschouwing laten. Van de gemeente Woensel is de verlening van de gemeentewapen in een diploma niet bewaard gebleven. Op 29 december 1838 zendt de burgemeester van Woensel aan de gouverneur van de Provincie Noord-Brabant een tekening van het gemeentewapen met de omschrijving zoals die destijds aan de gemeente door het Hoge Raad van Adel is verleend: zijnde van lazuur beladen met drie horens van goud, staande twee en een⁸⁴.

Vergelijking

Vergelijken wij de gegevens van Woensel met die van de andere plaatsen binnen de huidige agglomeratie Eindhoven, dan komen wij tot onderstaand overzicht.

Plaatsnaam:	Scnepenbank	Oudste vermelding bank:	Aanvang archief:	Oudste vermelding zegel:	Oudste vermelding plaatsnaam:
Aalst	Aalst	1415	1480	1452	1281
Best	Oirschot				1307
Blaarthem	Oerle	tot 1562			
Blaarthem	Blaarthem	1562-1567	geen	geen	1173
Blaarthem	Zeelst	na 1567			
Breugel	Son				1288
Borkel	Eersel	tot 1468			1299
Borkel	Bergeijk	na 1468			
Dommelen	Eersel	tot 1561			
Dommelen	Dommelen	na 1561	1635	1578	1311
Eckart	Eckart	1448	1632	1720	1312
Eindhoven	Eindhoven	1232	1509	1355	1232
Geldrop	Geldrop	1377	1458	1561	1302
Gennep	Gestel				1249
Gerwen	Nuenen				1281
Gestel	Gestel	1344	1576	geen	1268
Heeze	Heeze	1294	1482	1411	1146
Leende	Heeze				1225
Meerveldhoven	Oerle				1297
Nederwetten	Nederwetten	1385	1651	1586	?
Nuenen	Nuenen	1367	1522	1367	1225
Oerle	Oerle	1249	1509	1355	1249
Oirschot	Oirschot	1343	1463	1343	1196
Opwetten	Nuenen				?
Schaft	Eersel	tot 1468			?
Schaft	Bergeijk	na 1468			
Son	Son	1358	1555	1358	1107
Stratum	Gestel				1325
Striip	Gestel				1225
Valkenswaard	Waalre				1225
Veldhoven	Oerle	tot 1560			1294
Veldhoven	Zeelst	na 1560			
Waalre	Waalre	1276	1446	1343	704
Woensel	Woensel	1326	1554	XIVe eeuw	1107
Zeelst	Oerle	tot 1560			
Zeelst	Zeelst	na 1560	1614	geen	1297
Zesgehuchten	Heeze				1297
Zonderwijk	Oerle	tot 1560			
Zonderwijk	Zeelst	na 1560			1240

NOTEN

1. Onder andere in 1418. Rijksarchief in Noord-Brabant (RANB), Rechterlijk archief van 's-Hertogenbosch, zg. Bosch Protocol (BP), nr. 1190, folio 365.
2. RANB, BP, nr. 1268, folio 119.
3. Gemeentearchief Eindhoven (GAE), Oude rechterlijke en administratieve archieven.
4. Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel. I, Eindhoven 1979, p.28.
5. H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, deel I, 's-Gravenhage 1979, nr. 91.
6. Camps, a.w., nrs. 338, 645 en 876.
7. Camps, a.w., nr. 849.
8. Camps, a.w., nr. 752.
9. Camps, a.w., nrs. 645, 849 en 602.
10. Gemeentearchief Son, ongesorteerde stukken.
11. J. Th. M. Melssen, Uitbreiding van de gemeint van Woensel in 1380, in: 't Gruun Buukske, 1977, p. 6-7.
12. Algemeen Rijksarchief (ARA) Brussel, Archief Rekenkamer (AR), nr. 45038, folio 91 verso en folio 38.
13. Camps, a.w., nr. 660.
14. H.J.M. van Rooij, Het oud-archief van het Groot-Ziekengasthuis te 's-Hertogenbosch, tweede deel, regestenlijst, p. 11, regist 22; RANB, BP, nr. 1219, folio 275 verso.
15. Van Rooij, a.w., p. 30, regist 95; RANB, BP, nr. 1180, folio 203 en 208.
16. RANB, BP, nr. 1178, folio 162 verso.
17. L. Galesloot, Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant, Bruxelles 1865, folio 96, p. 228; RANB, Schaduwarechieven, Stootboek, folio 48.
18. ARA Brussel, Leenhof van Brabant, nr. 651 sub 149, dd. 3 okt 1495, RANB, BP, nr. 1219, folio 61.
19. ARA Brussel, Leenhof van Brabant, nr. 373 sub 953, dd. 30 sept 1633; A.C. Brock, De Stad en Meyerij van 's Hertogenbosch of derzelver beschrijving, tweede afd., z. pl. 1825 (herdruk), p. 259.
20. ARA Brussel, AR, nr. 45038, folio 27; RANB, BP, nr. 1178, folio 147; nr. 1196, folio 112 verso.
21. T. Klaversma, De heren van Cranendonk en Eindhoven ± 1200-1460, Eindhoven 1969, p. 81-83.
22. RANB, Collectie aanwinsten 1909, nr. 15; A.F.O. van Sasse van Ysselt, Nieuwe catalogus van oorkonden en handschriften berustende in de boekerij van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch 1900, nr. 16.
23. Galesloot, a.w., folio 72, p. 183; Camps, a.w., namenindex.
24. RANB, BP, nr. 1175, folio 22; nr. 1176, folio 267; nr. 1177, folio 287; nr. 1181, folio 224.
25. RANB, BP, nr. 1189, folio 155 verso.
26. Camps, a.w., nr. 632.
27. A.C.M. Kappelhof, Het archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch, regesten van oorkonden 1271-1359, deel I, Den Bosch 1980, nr. 199a.
28. RANB, BP, nr. 1218, folio 432 verso; nr. 1223, folio 170 verso en 308 verso; nr. 1230, folio 270.
29. RANB, BP, nr. 1196, folio 4 verso; nr. 1231, folio 147.
30. RANB, BP, nr. 1178, folio 195 en 236 verso. Genoemde heer Rutgher Moers komt als Rutgherus Mathei (sic) van Wonsel voor als kanunnik van St. Paulus te Luik op 15 november 1378. Hij is secretaris van de priester-kardinaal Guy de Malesset en scriptor van de H. Stoel. In 1379 wordt hem een draagbaar altaar toegekend en andere voorrechten. Vermeld als kanunnik te Leuven in 1382 en 1385. *Analecta Vaticano Belgica*, deel XII, p. 73 en 219; deel XIII, p. 214 en 479.
31. RANB, BP, nr. 1175, folio 161; nr. 1176, folio 50; nr. 1178, folio 269 verso en 372. Zie ook nr. 1178, folio 41 verso en nr. 1191, folio 20 verso.
32. Abdij Postel te Moll (B.), Charters, Vlokhoven nr. 1.
33. RANB, BP, nr. 1233, folio 184 verso.
34. RANB, BP, nr. 1187, folio 296; nr. 1194, folio 205 verso; nr. 1200, folio 154 verso; nr. 1205, folio 83 verso.
Op 27 maart 1424 geeft Lijsbeth van Baest, weduwe van Reyneer Rutensoen aan haar kinderen Rutger en Reyneer haar vruchtgebruik in huis, erf, hof, schuur en 20 lopense aangelag te Woensel, Vlokhoven, tussen de kinderen Henrick Michiels en Lijsbeth van Meijelsfoirt, strekkende van een straat tot Hendrik die Haemmaker. Verder o.a. in een akker aan "die Broecsche Wech", in een beemd aan de Dommel, in een wei "die cleynten blixzenbosch" in Son en in een wei "die groten blixzenbosch" in Son. RANB, BP, nr. 1194, folio 90.
35. Onder andere door Jan Egen Broessoen, man van Oda Jan Ansems, die 10 juli 1464 zijn deel in 't goed Vlokhoven, leengoed, vroeger van Gijb Herinc, opdraagt aan vrouwe Geertruyt Colen, abdis van 't Clara-klooster te 's-Hertogenbosch en door Goyart Goyarts van Lancvelt, die 17 maart 1462 zijn deel in hetzelfde goed opdraagt aan genoemd klooster. RANB, BP, nr. 1231, folio 318 en nr. 1233, folio 184 verso.

36. ARA Brussel, AR, nr. 45038, folio 123 verso; nr. 45063, folio 36-37; nr. 45038, folio 90 verso.
37. RANB, BP, nr. 1206, folio 77; nr. 1210, folio 58; nr. 1222, folio 43 en 129 verso; nr. 1207, folio 61 verso; nr. 1232, folio 45 verso - 46; nr. 1177, folio 371; nr. 1234, folio 259.
RANB, BP, nr. 1178, folio 159; nr. 1176, folio 359; nr. 1255, folio 135 verso; nr. 1199, folio 204 verso; 1254, folio 20 verso; nr. 1218, folio 99 verso; nr. 1209, folio 152 verso.
38. RANB, BP, nr. 1198, folio 245.
39. RANB, BP, nr. 1210, folio 134 verso; nr. 1224, folio 250 verso; nr. 1232, folio 204 verso; nr. 1249, folio 273; nr. 1255, folio 293 verso; nr. 1247, folio 120; nr. 1252, folio 228; nr. 1261, folio 64.
40. RANB, Archief Rentmeester-Generaal, nr. 86, folio 6 verso; nr. 87, folio 60.
41. GAE, Rechterlijk archief Eindhoven, nr. 30, folio 95 verso; nr. 29, folio 95 verso; nr. 30, folio 36, RANB, BP, nr. 1225, folio 34; Campinia, jrg. 2, nr. 5, p. 18-19.
42. RANB, BP, nr. 1220, folio 183; Van Sasse van Ysselt, a.w., supplement, nr. 10.
43. RANB, BP, nr. 1204, folio 234 verso; nr. 1205, folio 46 verso; nr. 1197, folio 188 verso; nr. 1218, folio 130; nr. 1255, folio 68.
44. RANB, BP, nr. 1204, folio 209; nr. 1229, folio 102 verso; nr. 1191, folio 235, nr. 1201, folio 97 verso; nr. 1229, folio 295 verso.
45. RANB, BP, nr. 1178, folio 86; nr. 1201, folio 240 verso en 345 verso, nr. 1232, folio 281; nr. 1230, folio 270 en 334 verso; nr. 1206, folio 262 verso; nr. 1229, folio 56; nr. 1218, folio 33 verso; nr. 1234, folio 69; nr. 1261, folio 473 (Woensel, Meynsfort, hoeve Buekenscot).
46. RANB, BP, nr. 1202, folio 281.
47. RANB, BP, nr. 1200, folio 215 verso; nr. 1198, folio 94 verso; nr. 1226, folio 312 verso; nr. 1277, folio 33 verso; nr. 1239, folio 243; nr. 1250, folio 277.
Aude Acht wordt ook al genoemd in nr. 1223, folio 97 verso (1452).
48. H.G.M. Hutten en J. Th. M. Melssen, Kohieren van de honderste penning van Eindhoven, Woensel en Son, 1569-1571, Eindhoven 1977, p. 45-48.
49. Camps, a.w., nr. 68.
50. Camps, a.w. nrs. 88 en 103.
51. Camps, a.w. nrs. 296, 423 en 446.
52. Camps, a.w., nrs. 544 en 728.
53. Publications de Luxembourg, deel XXII (1866), p. 39; ARA Brussel, AR, nr. 45038, folio 26; J.A. Coppens, Nieuwe beschrijving van het bisdom 's Hertogenbosch naar aanleiding van het Katholyk Meyerijisch Memorieboek van A. van Gils, deel III, 's-Hertogenbosch 1843, p. 183.
54. Analecta Vaticano Belgica, deel I, p. 599; W.F.H. Oldewelt, Rekeningen van de Illustre Lieve-Vrouwebroederschap (1330-1375), 's-Hertogenbosch 1925, p. 45; Analecta I, p. 608; A.M. Frenken, Aanvullingen op Schutjes "Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch", in: Bossche Bijdragen, deel XXIII (1956-1957), p. 117; K(akebeeke), Een deken van Woensel, in: Brabants Heem, jrg. XVI (1964), p. 42; RANB, BP, nr. 1179, folio 113 (1391), nr. 1179, folio 309. Zijn zuster Oda leeft nog in 1408. RANB, BP, 1185, folio 259.
55. RANB, BP, nr. 1181, folio 256 verso; Ch. C.V. Verreyt, Leden van de Illustre Lieve-Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch van 1318-1642, XII, in: Taxandria, jrg. 19, Bergen op Zoom 1912, p. 59, RANB, BP, nr. 1208, folio 170; A.M. Frenken, De voormalige Priorij van Hooidonk, in: Bossche Bijdragen, deel XIX (1948-1949), p. 90.
56. RANB, BP, nr. 1190, folio 290 verso; nr. 1185, folio 254 verso; nr. 1213, folio 179 verso; nr. 1208, folio 125; nr. 1210, folio 392 en 399.
57. Camps, a.w., nr. 231.
58. RANB, BP, nr. 1226, folio 8 verso; F.W. Smulders, Sint Servaascijnzen in Brabant, in: Bossche Bijdragen, deel XXVI (1962-1963), p. 262-267.
59. Analecta Vaticano Belgica, deel VI, p. 203.
60. H. Hens e.a., De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek, deel I, Nijmegen 1968, p. 261.
61. P. van Leefdael, Beschrijving der Meierij van 's-Hertogenbosch (editie A.F.O. van Sasse van Ysselt), 's-Hertogenbosch 1918, p. 72.
62. Hens, a.w., p. 261-264; RANB, BP, nr. 1189, folio 11 verso.
63. Camps, a.w., nr. 437.
64. Analecta Vaticano Belgica, deel XII, p. 151.
65. Klaversma, a.w., p. 21. Zie ook: L.G. van Dijck, Een bastaard als heer van Cranendonk?, in: Brabants Heem, jrg. XXI (1969), p. 109.
66. RANB, BP, nr. 1212, folio 179; nr. 1178, folio. . .; nr. 1189, folio 11 verso.
67. J. van Oudenhoven, Een nieuwe ende vermeerderde beschrijvinge van de Meyerije van 's Hertogen-Bossche, 's Hertoghen-Bossche 1670, p. 33; A.J.L. Juten, De costumen van Eindhoven, in: Oud Eindhoven, Eindhoven 1950, p. 139.
68. GAE, Serie Charters en Geschiedkundige Bescheiden, doos 52, nr. 13: inventaris van het sterfhuis van Peter van Rythoven, 1628.
69. Abdij Postel, Charters, Woensel nr. 1; Van Sasse van Ysselt, a.w.,

- nr. 221; GAE, Charterkast.
70. GAE, Rechterlijk archief Eindhoven, nr. 259, folio 26.
71. Camps, a.w. nrs. 338 en 252.
72. J. Th. M. Melssen, De heer van Cranendonk bevestigt de Woenselse rechten (1472), in: 't Gruun Buukske, 1977, p. 104-105; 1978, p. 4-5. D.Th. Enklaar, Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen, Utrecht, 1941, p. 297.
73. Bruxelles 1965.
74. RANB, Collectie aanwinsten 1977, nr. 34. Dit stuk zal worden opgenomen in de inventaris van het archief van de Commissie van Breda, die in 1981 bij het RANB zal verschijnen.
75. Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel, I. p. 47.
76. Klaversma, a.w., p. 14-16 en plaat II; J. Th. M. Melssen, Het Cranendonkse wapen in het zegel van de schepenbank van Budel, in: De Brabantse Leeuw, jrg. 26, Veghel 1977, p. 189-192.
77. H. van Bavel, Inventaris Zegelkast, 's-Hertogenbosch 1968, p. 39.
78. RANB, Collectie Cuypers van Velthoven, nr. 3585. Het stuk uit 1815 bevindt zich in particulier bezit.
79. GAE, Administratief Archief van de voormalige gemeente Stratum inv. nr. 404.
80. Zie de desbetreffende oude administratieve archieven, onder "borgbrieven".
81. Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel, deel II, Eindhoven 1979, p. 25-35.
82. Van Sasse van Ysselt, a.w., supplement, nr. 651a.
83. J. Th.M. Melssen, Het register van de cijzen, die de heer van Cranendonk in Eindhoven ontving in de jaren 1590 tot 1640 (enz.) Eindhoven 1979, p. 188.
84. RANB, Archief van de Provinciale Griffie, 1814-1850, inv. nr. 1689 sub Woensel.
Hierin een kopie in kleur van het verloren gegane diploma van wapenverlening aan Woensel. Het wapen is eveneens in kleur afgebeeld in A.J.J.H. Tops en J.M. Th. Verschuieren, Eindhoven, Eindhoven 1965, t.o.p. 8.

HET GEMEENTEBESTUUR VAN WOENSEL IN DE 19e EEUW

Voorgeschiedenis

De heerlijkheid Woensel behoorde in de 16e eeuw, na in het bezit geweest te zijn van de graven van Horne, aan de graven van Egmond. Anna van Egmond, gravin van Buren, trouwde met Willem de Zwijger en sedertdien zijn de Oranjes de heren van Woensel en daarnaast ook van Eindhoven, Gestel, Strijp en Stratum.

Tot 1795 bestond het bestuur van Woensel uit een drossaard als vertegenwoordiger van de heer, 7 schepenen en 2 burgemeesters. De functie van deze burgemeesters lijkt weinig op die van de latere burgemeesters. Het waren eigenlijk gemeente-ontvangers, die steeds voor een jaar het beheer en de bewaring van de gemeentefinanciën hadden. Daarna werd hun rekening "afgehoord" en stortten zij het batig saldo in de gemeentekas, die nu door hun opvolgers werd beheerd.

De schepenen werden door de heer benoemd. In het gemeente-archief van Eindhoven zijn nog vele benoemingsbesluiten van Woenselse schepenen te vinden met de handtekeningen van Oranjeprinsen. De schepenen vond men uit de plaatselijke r.k. bevolking, wat eigenlijk niet mocht, want in artikel III van het op 1 april 1660 door de Staten Generaal uitgevaardigde Reglement op de Politieke Reformatie stond dat ook schepenen dienden te behoren tot "de ware christelijke gereformeerde religie". Met opmerkelijke werkelijkheidszin stelden de Hoogmogende Heren echter een aantal artikelen verder: ". . . . ende alwaer geen genoegsame stoffe is, sullen mogen ghekoosen worden de onpartijdighste ende geschickste Paus gezinde"

De hierboven genoemde "prinsendorpen" hadden één gemeenschappelijke schout en één secretaris. In de laatste jaren van de 18e eeuw was Ant. van Baer drossaert of schout en J. de Witt was secretaris.

Van 1795 tot 1810

Men kan in de geschiedenis eeuwen nu eenmaal niet met ronde getallen laten aanvangen. Voor Woensel, en voor heel Nederland, begon politiek gezien de 19e eeuw in 1795. In dat jaar vertrok Willem V naar Engeland en de Bataafse Republiek werd gevormd.

De "Ding Rol van Woensel", een foliant die zich in deerniswekkende staat van verval bevindt, bevat het protocol van de verkiezing van de eerste "Regering of Municipaliteit" door de ingezetenen op 20 april 1795. Boven aan de bladzijde staat:

Schepenbank

Een 12e-eeuwse rechtzitting in Woensel treffen wij aan in een oorkonde van 1212, waarin Dirk van Altena de heffing die hij en zijn voorgangers ten onrechte op een hoeve te Mierde hadden geheven aan de abdijs van Averbode schenkt. De hoeve werd vermoedelijk geschonken door Dirk van Beek en diens zoon Ivels protesteerde tijdens het abbatiaat van Steppo (1166-1189) op een rechtzitting te Woensel tevergeefs tegen de schenking (Publ. 1978, 19).

Of hier sprake is van een wereldlijke danwel geestelijke rechtzitting is niet bekend. Het gebruik van een plaatselijke inhoudsmaat te Woensel in 1257 doet vermoeden, dat toen een schepenbank aldaar bestond (Renders I, 22). In januari 1273 bestaat in ieder geval een instituut van leenmannen en erfpachters van de heer van Cranendonk, dat recht kan doen en vonnis kan wijzen in leen- en erfpachtzaken te Woensel. Van iedere groep worden er dan drie met name genoemd (OB 338).

Vermoedelijk is een oorkonde uit 1304, aangehaald in een Woensels protocol, echter zonder schepenen, de oudste Woenselse schepenakte (RAE 259, 26). In 1321 is in ieder geval sprake van een gericht van Woensel, zodat aldaar dan met zekerheid een rechtbank bestaat (vdB regest 2). Bij uitsluiting van de vermelding uit 1304 is de oudst bekende Woenselse schepenakte uit 1326 (AAP, ch. Woensel 1). De schepenbank telde 7 schepenen. Na nieuwjaarsdag dingt men drie gerechten met 14 schepenen waarna de schout/drossaard er 7 kiest die blijven. Meestal zijn dit de oude schepenen (vO 1649, 33).

Blijkens de instructie van de heer van Cranendonk uit 1472 moet de schout of zijn stadhouder zijn dingdag houden en genechten houden overeenkomst de Blijde Inkomste van de hertogen van Brabant (zie hiervoor).

Aan het einde van de 16e eeuw procedeert een persoon voor het gerecht van Woensel; hij appelleert aan de leenmannen van Cranendonk, "wettich overhooft van den gerichte van Wonsel" (CA 1977 nr. 33, dd. 20.7.1596).

De schout als instituut is ook voor Woensel tot de 13e eeuw terug te voeren. In 1253 treedt een Thielemannus scultetus op samen met Henricus villicus de Endehoven en 7 schepenen van Eindhoven. Elders in die oorkonde is sprake van een rechtshandeling voor de twee schouten en schepenen van Eindhoven; dit zullen dan de schout Thieleman en de meier Henric zijn geweest. Niet uitgesloten is dat deze Eindhovense bemoeienis samenhangt met het optreden van Willem van Altena (OB 252). In de reeds genoemde oorkonde van januari 1273 treedt onder de erfpachters van de heer van Cranendonk eveneens de schout Thielman op (OB 338). Door de tweehorigheid van Eindhoven (zie aldaar) ligt een verklaring voor de hand. De meier Henric is de hertogelijke schout van Eindhoven, terwijl de schout Thielman de schout is van de heer van Altena, later de heer van Cranendonk. Het is tevens waarschijnlijk dat het schoutambt van Eindhoven-Woensel, zoals later het geval is, al in de 13e eeuw is gecombineerd.

Het zegel van de schepenbank

De thans bewaard gebleven oorkonden van schepenen van Woensel (vanaf 1326) leren ons, dat de schepenen aldaar met hun persoonlijk zegel zegelden.

Beide - bekende - zegels van de schepenbank van Woensel geven het wapen weer van de heren van Cranendonk uit het huis Horne, die tot 1343 ook heren van Woensel waren. Met zekerheid hadden de Cranendonks Woensel in 1303 in hun bezit en dit dorp is steeds een allodiale/grondheerlijkheid van de Cranendonks gebleven. Woensel komt nooit voor in de leenverheffingen van Brabant, zoals Eindhoven en de rest van de heerlijkheid Cranendonk.

Uit 1311 dateert het oudst bekende zegel van een heer van Cranendonk, waarop in het wapen van die heer drie horens (2,1) worden afgebeeld met de mondstukken heraldisch links. De eerste twee heren van Cranendonk voerden een wapen, waarin drie ongesmukte horens (2,1) met de mondstukken heraldisch rechts, waarnaar het zegel van de stad Eindhoven is vervaardigd. Een gelijksoortig zegel als dat van Woensel is voor Budel bewaard gebleven aan een oorkonde van 1346.

Evenals voor Budel lijkt het voor Woensel waarschijnlijk, dat een schependomszegel is vervaardigd omstreeks 1320 of kort daarvoor (1303/1304 ?).